

VODIČ DOBRE PRAKSE **ZA SOCIJALNE RADNIKE/CE** U RADU SA LGBT OSOBAMA

JELENA DACIĆ
Dr TEA DAKIĆ
JELENA KALUĐEROVIĆ
ITANA KOVAČEVIĆ

VODIČ DOBRE PRAKSE
ZA SOCIJALNE RADNIKE/CE
U RADU SA LGBT OSOBAMA

Autorke

Jelena Dacić
Dr Tea Dakić
Jelena Kaluđerović
Itana Kovačević

Izdavač

Juventas
Omladinskih brigada br. 6
81000 Podgorica
Tel/Fax: +382 20 657 098
E-mail: juventas@t-com.me
www.juventas.co.me

Za izdavača

Ivana Vujović

Donator

Projekat je finansijski podržala Komisija
za raspodjelu dijela prihoda od igara na
sreću, Ministarstvo finansija Crne Gore.

SADRŽAJ

PRIRUČNIKA

BIOGRAFIJE AUTORKI PUBLIKACIJE	6
UVOD	8
POGLAVLJE 1: SOCIJALNI RAD KAO PROFESIJA	10
POGLAVLJE 2: PRAVNI OKVIR	14
Sloboda izražavanja-govor mržnje	18
Sloboda okupljanja i udruživanja	18
Zdravstvena zaštita	19
Obrazovanje	19
Brak i porodica	20
Usvojenje	21
Vještačka oplodnja	21
Azil i prava izbjeglica	21
Socijalna zaštita	22
Nasljeđivanje	23
Strategija unapređenja kvaliteta života LGBT osoba	23
POGLAVLJE 3: OSNOVNI POJMOVI - L, G, B, T	24
OSNOVNI POJMOVI - L, G, B, T	26
RAZLIKA IZMEĐU POLA I RODA	27
ODNOS IZMEĐU SEKSUALNE ORIJENTACIJE I RODNOG IDENTITETA	27
TRANSRODNI IDENTITETI	28
KAKO OSOBA ZNA DA LI JE L, G, B, ILI T?	29
ŠTA PODRAZUMIJEVA PROCES TRANZICIJE?	30
POGLAVLJE 4: ODGOVORI NA ZABLUDE O LGBT OSOBAMA	32
POGLAVLJE 5: PROBLEMI SA KOJIMA SE SUOČAVA LGBT ZAJEDNICA	36
Homofobija u društvu	38
Neprihvatanje i/ili odbacivanje od strane porodice	39
Nepostojanje dovoljno senzibilisanih timova za pomoć u slučajevima nasilja u istopolnim vezama	40
Izloženost riziku od beskućništva	40
Neadekvatan pravni okvir i neadekvatna podrška u odnosu na roditeljstvo u istopolnim vezama	41
Izloženost diskriminaciji u poslovnom okruženju	42
POGLAVLJE 6: MENTALNO ZDRAVLJE	44
POGLAVLJE 7: DOBRA INKLUZIVNA PRAKSA	48
Preporuke dobre prakse	50
POGLAVLJE 8: USLUGE/SOCIJALNI SERVISI	54
Centri za socijalni rad- ostvarenje prava po osnovu socijalne i dječje zaštite	56
LGBT drop in centar – Juventas	56
Terenski rad – Juventas	57
LGBT sklonište	58
Prijavi nasilje – da se ne ponovi	58
Trans* grupa samopodrške LGBTIQ Asocijacije Kvir Montenegro	58
Socijalni centar za LGBT osobe	59
VAŽNI KONTAKTI	60
RJEČNIK POJMOVA	62
LITERATURA	66
O NVO JUVENTAS	68

BIOGRAFIJE

AUTORKI PUBLIKACIJE

Itana Kovačević, psihološkinja

Rođena 29. 4. 1979. godine u Zemunu. Osnovnu školu, nižu muzičku i gimnaziju – opšti smjer završila je u Kotoru. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Beogradu, na odsjeku za psihologiju. Pored stručnog, formalnog obrazovanja, kontinuirno se edukuje u oblasti savjetovanja i psihoterapije, a završila je uvodne edukacije iz psihoterapijskih pravaca: tjelesna psihoterapija, konstruktivistička psihoterapija i transakciona analiza, radionice iz geštalt psihoterapije, a kompletnu četvorogodišnju edukaciju završila je iz sistemsko – porodičnog savjetovanja i psihoterapije. 2014. godine stekla sertifikat da je ovladala znanjima i vještinama savjetodavnog i psihoterapijskog rada sistemsko-porodičnog savjetovanja i psihoterapije, Instituta za mentalno zdravlje Beograd (EAT). Od 2003. godine radi u Podgorici, kao psihološkinja. Radila u oblastima obrazovanja, na poslovima školskog psihologa, učestvovala u pisanju strategija: „Strategija za rani i predškolski razvoj i učenje“, „Strategija za osnovnu školu“, pisala recenzije udžbenika za osnovnu školu, prošla edukacije aktivnog učenja, kao i inkluzivnog obrazovanja u srednjim školama. Radila je kao konsultantkinja UNICEFa na programima vezanim za rani razvoja djeteta. Saradivala sa mnogim organizacijama civilnog sektora, na programima podrške za posebno vulnerabilne grupe. Trenutno je zaposlena u NVO Juventas, gdje radi na različitim projektima i uključena u direktan rad sa mladima, profesionalcima, a pruža i direktnu psihološku podršku, svjetodavni i psihoterapijski rad LGBT osobama. Vodila mnoge seminare/treninge/edukacije kada su u pitanju: razvoj komunikacionih vještina, timski rad, rad sa posebno vulnerabilnim grupama djece i mladih, borba protiv stigme i diskriminacije

posebno vulnerabilnih kategorija društva.

Tea Dakić, doktor medicine

Rođena 27. 1. 1983. godine u Podgorici, gdje je završila osnovnu školu, nižu muzičku školu i gimnaziju, prirodno-matematički smjer. Diplomirala je na Medicinskom fakultetu Univerziteta Crne Gore, gdje je danas na poslijediplomskim doktorskim studijama. Za vrijeme dodiplomskih i postdiplomskih studija kao autorka i koautorka naučnoistraživačkih radova učestvovala je na nacionalnim i međunarodnim stručnim kongresima. Pored stečenog formalnog obrazovanja i kontinuirane medicinske edukacije, dr Dakić je uspješno završila različite obuke i kurseve iz oblasti psihologije i ljudskih odnosa, kao i treninge “Uloga zdravstvenih radnika u poboljšanju usluga za LGBT osobe”, “Uloga zdravstvenih radnika u oblasti ljudskih prava zaštita, prevencija HIV-a i drugih polno prenosivih infekcija I i II”. Stekavši neophodne vještine i znanja, kasnije je postala i jedan od predavača na obukama za zdravstvene radnike “Unapređenje dostupnosti testiranja na HIV za gej muškarce, muškarce koji imaju seks sa muškarcima i transrodne osobe u Crnoj Gori” i “Dostupna i adekvatna zdravstvena njega za sve”, kao i koautor publikacija “Izveštaj o ljudskim pravima LGBT osoba u Crnoj Gori u 2011.” i “Vodič dobre prakse za medicinske radnike/ce u radu sa LGBT osobama”. Od 2010. do 2011. godine pripravnički staž obavljala je pri JZU Dom zdravlja Podgorica, a vršila je i funkciju generalnog sekretara Prvog kongresa farmaceuta Crne Gore sa međunarodnim učešćem. Dr Dakić je, u trajanju od tri godine, bila zapošljena kao Klinički lekar u Centru za medicinsku genetiku i imunologu Kliničkog centra Crne Gore. Trenutno je zapošljena kao specijalizant psihijatrije na

Klinici za psihijatriju Kliničkog centra. Takođe, angažovana je i kao stručni saradnik u NVO Juventas na programu podrške implementaciji nacionalne strategije za borbu protiv HIV/AIDS-a u okviru projekta "Zdravlje i prava". Uz to je, kao mladi istraživač, uključena u sprovođenje istraživačkog projekta "Kongenitalne anomalije u Crnoj Gori: molekularni mehanizmi nastanka genomskih poremećaja, kliničke i epidemiološke karakteristike", koji je podržan od strane Ministarstva nauke i Ministarstva zdravlja Crne Gore.

Jelena Dacić, direktorica programa za ljudska prava, Juventas

Rođena 20. 11. 1982. godine u Podgorici, gdje je završila osnovnu školu i gimnaziju, društveno jezički smjer. Na Filozofskom fakultetu Univerziteta Crne Gore završila je engleski jezik i književnost. Od 1999. godine do danas učestvovala je u aktivnostima civilnog sektora u Crnoj Gori. Tokom srednje škole i studija bila je članica Debatnog kluba „Juventas“, član redakcije časopisa „Juventas“, ali i pohađala brojne obuke iz različitih oblasti od kojih izdajamo vršnjačku edukaciju, pisanje projekata, menadžment i prikupljanje sredstava, rodnu ravnopravnost, nenasilnu komunikaciju, PR, razvijanje i upotrebu IEC materijala, zdrave stilove života, seksualno i reproduktivno zdravlje, prevencija HIV-a i ostalih seksualno prenosivih infekcija, savjetovanje i testiranje na HIV, ljudska prava, strateško planiranje, zastupanje i lobiranje. Organizovala je i bila predavač na brojnim obukama srednjoškolaca, studenata, mladih u posebnom riziku i mladih sa psihofizičkim smetnjama u razvoju. Poseban aspekt njenog rada čine obuke profesionalaca iz različitih oblasti i to policijskih službenika, tužilaca i sudija, socijalnih radnika, te ljekara i ostalih zdravstvenih radnika. Članica je Nacionalne radne grupe za implementaciju

TACHLE programa (Obuka o zločinima iz mržnje za organe za sprovođenje zakona), te radne grupe za praćenje poglavlja 28 Zaštita potrošača i zdravlja. Učestvovala je u sprovođenju bio-bihevioralnih istraživanja među muškarcima koji imaju seksualne odnose sa muškarcima, zatvorenicima i seksualnim radnicama. Obavljala je funkciju nacionalnog koordinатора procesa monitoringa implementacije preporuka Savjeta Evrope o mjerama borbe protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu. Koautor je brojnih izvještaja i publikacija od kojih izdajamo: "Report on the implementation of the Council of Europe Committee of Ministers' Recommendation CM/Rec (2010)5 on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity", "Prison Drug Treatment Systems Overview, Montenegro country report", "Protokol/smjernice za rad LGBT Drop in centra", "Vodič dobre prakse za medicinske radnike/ce u radu sa LGBT osobama". Trenutno je angažovana na poziciji direktorice programa za promociju i zaštitu ljudskih prava, sa posebnim akcentom na prava lezbejki, gej, biseksualnih i transrodnih osoba, ali i glavnog i odgovornog urednika veb portala www.montenegro-gay.me.

Jelena Kaludjerović, socijalna radnica, Juventas

Rođena 27. 02. 1987. godine u Podgorici gdje je završila osnovnu školu i gimnaziju filološki smjer. Osnovne studije završila je na Fakultetu političkih nauka, smjer Socijalna politika i socijalni rad. Kao student na razmjeni jednu školsku godinu provela je na Minnesota State University Mankato, gdje se našla na listi najboljih studenata, dok je magistarske studije završila na Univerzitetu iz Šefilda. Dobitnica je studentske nagrada za izuzetan uspjeh na osnovnim studijama. Na pisanju ovog priručnika bila je uključena tokom stručnog osposobljavanja u NVO Juventas 2014. godine.

UVOD

Ovaj vodič dobre prakse nastao je kao odgovor na uvriježene stavove i predrasude prema LGBT osobama. Namijenjen je sadašnjim i budućim socijalnim radnicima koji žele da saznaju nešto više o različitim seksualnim orijentacijama i rodnim identitetima.

Svaka šesta osoba u Crnoj Gori je LGBT, što čini značajan i nezanemarljiv broj građana, a time i potencijalnih korisnika socijalnih usluga. Uprkos tome, socijalni radnici/ce tokom školovanja dobijaju neadekvatno i nepotpuno obrazovanje po pitanju širokog spektra seksualnosti i rodnih identiteta, skromno se posvećuju problemima sa kojima se članovi LGBT zajednice suočavaju, te većina ne posjeduje vještine neophodne u savjetovanju i načinima komunikacije u odnosu sa lezbejkama, gej, biseksualnim ili transrodnim osobama. Neki od problema, poput izdvojenosti ili diskriminacije od strane porodice, prijatelja ili društva uopšte, ukazuju na snažnu potrebu da socijalni radnici budu aktivnije uključeni u pružanju pomoći i podrške LGBT pojedincima, od pružanja individualnog savjetovanja do borbe za jednaka prava za sve.

Ovaj vodič dobre prakse nastao je kao odgovor na uvriježene stavove i predrasude prema LGBT osobama. Namijenjen je sadašnjim i budućim socijalnim radnicima koji žele da saznaju nešto više o različitim seksualnim orijentacijama i rodnim identitetima, osnovnim pojmovima, identitetima, najčešćim predrasudama i zabudama o LGBT zajednici, poteškoćama na koje LGBT osobe nailaze, ali i primjerima inkluzivne socijalne prakse. Naš cilj je podsticanje edukacije, povećanje tolerancije

i razumijevanja prema ljudima drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne i rodnog identiteta, te pružanje korisnih informacija koje će doprinijeti uspješnijoj komunikaciji u odnosu socijalni radnik/ca-klijent/kinja. Takođe, vodič predstavlja veoma koristan materijal i za LGBT osobe u Crnoj Gori kako bi se na pravi način informisale o adekvatnim i dostupnim socijalnim servisima. Vodič, zamišljen kao edukativni i informativni materijal, u isto vrijeme predstavlja još jednu važnu stepenicu u izgradnji povjerenja LGBT osoba u sistem socijalne zaštite.

Vodič dobre prakse predstavlja dio projekta **“Unaprjeđenje kvaliteta servisa i servisa podrške za LGBT osobe i njihove roditelje”**, a koji za glavni cilj ima obezbjeđivanje povoljnih uslova ukupne egzistencije i pune socijalne prihvaćenosti osoba drugačije seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Glavne aktivnosti projekta usmjerene su u dva pravca: obezbjeđivanje sigurnog i podržavajućeg porodičnog okruženja za LGBT osobe, kao i obezbjeđivanje podrške socijalnih službi i organa socijalne zaštite LGBT osobama.

Projekat je finansijski podržala Komisija za raspodjelu dijela prihoda od igara na sreću, Ministarstvo finansija Crne Gore.

POGLAVLJE 1

SOCIJALNI RAD KAO PROFESIJA

Socijalni rad je zasnovan na osnovnim principima: socijalna pravda, kolektivna odgovornost i poštovanje različitosti, odnosno poštovanje dostojanstva svih ljudi, tj. zastupanje ljudskih prava.

UVOD U **POGLAVLJE**

Socijalni radnici
bi trebalo da
budu upoznati sa
specifičnostima rada
sa LGBT osobama
i članovima
njihovih porodica
u cilju adekvatnog
postupanja.

SOCIJALNI RAD KAO PROFESIJA

Socijalni rad je zasnovan na osnovnim principima: socijalna pravda, kolektivna odgovornost i poštovanje različitosti, odnosno poštovanje dostojanstva svih ljudi, tj. zastupanje ljudskih prava.

Socijalni rad korijene vuče iz dobrovoljne filantropije, odnosno iz milosrđa, čovjekoljublja i saosjećanja ka onima koji se nalaze u stanju socijalne potrebe, a kao profesija je definisan u 20. vijeku. Savremeni osnovi su postavljeni brojnim pokretima za socijalnu reformu u 19. vijeku. Suštinu socijalnog rada čine altruističke vrijednosti, ali se danas socijalni rad ne ograničava na dobrotvorni rad. On obuhvata mnogo šire polje djelovanja, odnosno obuhvata tretiranje brojnih socijalnih problema, uključujući i diskriminaciju po osnovu starosne dobi, zdravstvenog stanja, rase, pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije, itd.

Kako je društvo u kome živimo podložno neprestanim promjenama, tako se i socijalni rad kao profesija konstantno prilagođava odgovarajući na izmijenjene i nove potrebe pojedinaca, porodica i zajednica. Odsjek za socijalni rad Organizacije ujedinjenih nacija (OUN) 1960. godine definisao je socijalni rad kao profesiju koja teži **pružanju pomoći** sa ciljem boljeg prilagođavanja pojedinaca i društvene sredine, odnosno kao **profesiju u službi razvoja ličnosti, grupa i zajednice**.

Međunarodna federacija socijalnih radnika (MFSR) definiše socijalni rad kao akademsku disciplinu i profesiju zasnovanu na praksi koja promoviše socijalnu promjenu i razvoj, socijalnu inkluziju,

i osnaživanje i oslobađanje ljudi¹⁾. Socijalni rad je zasnovan na osnovnim principima: **socijalna pravda, kolektivna odgovornost i poštovanje različitosti**, odnosno **poštovanje dostojanstva** svih ljudi, tj. **zastupanje ljudskih prava**.

Prema *Deklaraciji o etičkim principima socijalnog rada (MFSR)* svako društvo bi trebalo da teži da obezbijedi maksimalne koristi svim svojim članovima, što socijalne radnike obavezuje na poštovanje principa **socijalne pravde**. To podrazumijeva da se od socijalnih radnika očekuje da pruže pomoć svakoj osobi koja im se obrati za savjet i/ili pomoć, tretirajući sve klijente jednako bez obzira na njihov pol, starost, seksualnu orijentaciju ili rodni identitet, zdravstveno stanje, religiju, jezik, politička vjerovanja ili neko drugo lično svojstvo, odnosno postupajući u najboljem interesu svojih klijenata.

S tim u vezi, socijalni radnici trebalo bi da budu upoznati sa specifičnostima rada sa LGBT osobama i članovima njihovih porodica u cilju adekvatnog postupanja.

1) The International Federation of Social Workers, izvor: <http://ifsw.org/policies/definition-of-social-work/> [online].

POGLAVLJE 2

PRAVNI OKVIR

Ustav Crne Gore među osnovnim načelima proklamuje načelo jednakosti. Shodno tom načelu svi su pred zakonom jednaki, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo.

UVOD U **POGLAVLJE**

Svako ima pravo
na jednaku zaštitu
svojih prava i
sloboda, zabranjena
je neposredna
i posredna
diskriminacija,
ali i izazivanje ili
podsticanje mržnje
ili netrpeljivosti “po
bilo kom osnovu”.

PRAVNI OKVIR

Ustav Crne Gore među osnovnim načelima proklamuje načelo jednakosti. Shodno tom načelu svi su pred zakonom jednaki, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo.

Crna Gora je ratifikovala sve ključne međunarodne ugovore za zaštitu ljudskih prava (Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvenciju za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, Konvenciju o pravima djeteta, Evropsku konvenciju o ljudskim pravima sa svim pratećim protokolima, itd). Shodno čl. 9 Ustava Crne Gore, potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni su dio unutrašnjeg pravnog poretka, imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drugačije od unutrašnjeg zakonodavstva, te stoga, primjena odredbi navedenih ratifikovanih međunarodnih ugovora bez diskriminacije predstavlja obavezu za državne organe Crne Gore. Takođe, na poštovanje međunarodnih ugovornih obaveza Crna Gora se obavezuje i kao članica Organizacije ujedinjenih nacija (OUN) i Savjeta Evrope. Isto tako, neizostavan izvor u ovoj oblasti je i praksa Evropskog suda za ljudska prava koja na posredan način definiše kriterijume i standarde u oblasti zaštite ljudskih prava. Upravo kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava, izdefinisalo se pojmovno određenje diskriminacije kao različitog tretmana osoba u istim ili sličnim slučajevima bez razumnog i objektivnog opravdanja.²⁾

2) Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine, presuda od 22.12.2009. godine

Evropski sud je kroz svoju praksu definisao i posebno osjetljive osnove razlikovanja, kao što su pol, vjeroispovijest, rasa i seksualna orijentacija, koji zahtijevaju da se zadovolji naročito težak teret dokazivanja kako bi se opravdao nejednak tretman.³⁾

Ustav Crne Gore među osnovnim načelima proklamuje u čl. 17 načelo jednakosti. Shodno tom načelu svi su pred zakonom jednaki, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo. Takođe, u čl. 19 Ustava predviđeno je i da svako ima pravo na jednaku zaštitu svojih prava i sloboda. Ustavom Crne Gore⁴⁾ zabranjuje se neposredna i posredna diskriminacija „po bilo kom osnovu“⁵⁾, pri čemu nije nabrojan nijedan poseban osnov, pa ni seksualna orijentacija i rodni identitet. Ustav zabranjuje i izazivanje ili podsticanje mržnje ili netrpeljivosti po bilo kom osnovu⁶⁾, a posebnom odredbom proglašena je jednakost svih lica pred zakonom, bez obzira na bilo koje lično svojstvo⁷⁾. Takođe, u ovom kontekstu bitno je napomenuti da je u čl. 25 Ustava Crne Gore propisano da se za vrijeme proglašenog ratnog ili vanrednog stanja može ograničiti ostvarivanje pojedinih ljudskih prava i sloboda, u obimu u kojem je to neophodno, s tim što se ograničenje ne smije činiti po osnovu pola, nacionalnosti, rase,

3) Hoffmann protiv Austrije, presuda od 26.05.1993. godine

4) Ustav, Službeni list Crne Gore, br. 1/2007.

5) Član 8 Ustava.

6) Član 7 Ustava.

7) Član 17, stav 2 Ustava.

vjere, jezika, etničkog ili društvenog porijekla, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja ili bilo kakvog drugog ličnog svojstva.

Zakon o zabrani diskriminacije⁸⁾ zabranjuje diskriminaciju, između ostalog, i po osnovu rodnog identiteta i seksualne orijentacije⁹⁾. Posebnim članom pod nazivom „**Diskriminacija po osnovu rodnog identiteta i seksualne orijentacije**”¹⁰⁾ zakon predviđa da se diskriminacijom smatra „svako pravljenje razlike, nejednako postupanje ili dovođenje u nejednak položaj lica po osnovu rodnog identiteta ili seksualne orijentacije”, kao i da „svako ima pravo da izrazi svoj rodni identitet i seksualnu orijentaciju”, ali i da se ne može pozvati da se o tome javno izrazi. Najnovijim izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije iz marta 2014. godine, u čl. 19, dodat je novi stav kojim se bliže određuje pojam rodnog identiteta pod kojim se podrazumijeva spostveni rodni doživljaj koji ne mora zavisiti od pola koji je utvrđen i upisan prilikom rođenja. Rodni identitet tiče se svakog lica i ne podrazumijeva samo binarni koncept muškog i ženskog. Ova odredba predviđa i da se pod seksualnom orijentacijom podrazumijeva emocionalna i/ili fizička privlačnost ili naklonost koja može biti prema licima istog i/ili različitog pola.

Krivičnim zakonikom¹¹⁾ Crne Gore (KZ) seksualna orijentacija se ne određuje izričito kao osnov diskriminacije, ali predviđeno je krivično djelo **rasna i druga diskriminacija**¹²⁾ kojim se sankcioniše kršenje ljudskih prava i sloboda garantovanih ratifikovanim međunarodnim ugovorima ili opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava po osnovu razlike u rasi ili po nekom drugom ličnom svojstvu. Shodno najnovijim izmjenama i dopunama KZ-a, krivičnim djelom iz čl. 443 (rasna i druga diskriminacija) obuhvaćen je i govor mržnje kao kvalifikovani oblik ovog krivičnog djela shodno kome će onaj ko širi ideje o superiornosti jedne rase nad drugom ili propagira mržnju ili netrpeljivost po osnovu rase, pola, invaliditeta, seksualne orijentacije, rodnog identiteta ili drugog ličnog svojstva ili podstiče na rasnu ili drugu diskriminaciju, biti kažnjen zatvorom od tri mjeseca do tri godine. U čl. 42 KZ-a kao posebna okolnost za odmjeravanje kazne za krivično djelo učinjeno iz mržnje predviđena je otežavajuća okolnost koju će sud cijeniti ako je krivično djelo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi i vjeroispovjesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica. Takođe, Krivični zakonik sankcioniše zlostavljanje i postupanje „na način kojim se vrijeđa ljudsko dostojanstvo”¹³⁾ i nanošenje velikog bola ili teških (tjelesnih ili duševnih)

8) Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni list Crne Gore, br. 46/2010.

9) Ibid, član 2, stav 2.

10) Ibid, član 19.

11) Krivični zakonik Crne Gore, Sl. list Crne Gore, br. 70/03.

12) Ibid, član 443.

13) Ibid, član 166 a (Zlostavljanje).

PRAVNI OKVIR

Nastavak...

patnji, iz razloga zasnovanih na diskriminaciji¹⁴⁾. Krivičnom zakonikom, u glavi posvećenoj krivičnim djelima protiv prava čovjeka i građanina, predviđeno je krivično djelo povreda ravnopravnosti, shodno kome će onaj ko zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, pripadnosti rasi ili vjeroispovijesti ili zbog odsustva te pripadnosti ili zbog razlika u pogledu političkog ili drugog ubjeđenja, pola, jezika, obrazovanja, društvenog položaja, socijalnog porijekla, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, imovnog stanja ili nekog drugog ličnog svojstva, drugome uskratiti ili ograničiti ljudska prava i slobode utvrđena Ustavom zakonima ili drugim propisima ili opštim aktima ili potvrđenim međunarodnim ugovorima ili mu na osnovu ove razlike daje povlastice ili pogodnosti, biti kažnjen kaznom zatvora do 3 godine.

Zakon o radu¹⁵⁾ i Zakon o medijima¹⁶⁾

izričito određuju seksualnu orijentaciju kao nedozvoljeni osnov diskriminacije. Zakon o radu zabranjuje i seksualno uznemiravanje¹⁷⁾, dok Zakon o medijima izričito zabranjuje objavljivanje informacija i mišljenja koja podstiču diskriminaciju, mržnju ili nasilje protiv osoba ili grupe osoba zbog njihove seksualne orijentacije¹⁸⁾.

Sloboda izražavanja-govor mržnje

Ustavom je zabranjeno izazivanje i podsticanje mržnje i netrpeljivosti po bilo kom osnovu¹⁹⁾. Pravo na slobodu izražavanja može se ograničiti samo ako je to neophodno radi zaštite prava i ugleda drugih i u slučaju ugrožavanja javnog

morala i nacionalne bezbjednosti²⁰⁾. Zakon o medijima zabranjuje objavljivanje informacija i stavova kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv osoba ili grupe osoba, između ostalog, i zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja određenom polu ili seksualnoj orijentaciji²¹⁾, gdje treba uzeti u obzir i izuzetke (detaljnije vidjeti član 23, stav 2 Zakona o medijima). I ovdje treba napomenuti da je posljednjim izmjenama KZ Crne Gore ustanovljen poseban oblik krivičnog djela iz čl. 443, kojim je obuhvaćen govor mržnje kao krivično djelo koje obuhvata i širenje mržnje ili netrpeljivosti po osnovu rase, pola, invaliditeta, seksualne orijentacije, rodnog identiteta ili drugog ličnog svojstva i podsticanje na rasnu ili drugu diskriminaciju, koje je kažnjivo zatvorom od tri mjeseca do tri godine.

Sloboda okupljanja i udruživanja

Ustav garantuje slobodu mirnog okupljanja i udruživanja građana²²⁾, osim ako je organizacija skupa usmjerena na „nasilno ugrožavanje ustavnog poretka, ugrožavanje teritorijalnog integriteta Crne Gore, kršenje garantovanih sloboda i prava, izražavanje nacionalne, vjerske, rasne i druge netolerancije i mržnje“²³⁾. Pri tome je javni skup neophodno prijaviti nadležnim organima, ali prethodno odobrenje nije neophodno. Međutim, ukoliko je to potrebno da bi se spriječili neredi, izvršenje krivičnog djela, ugrožavanje zdravlja, morala i bezbjednosti ljudi, okupljanje može biti privremeno zabranjeno²⁴⁾.

14) Ibid, član 167 (Mučenje).

15) Zakon o radu, SL list Crne Gore, br. 49/2008 i 26/2009.

16) Zakon o medijima, SL list Crne Gore, br. 51/2002 i 62/2002.

17) Član 8 Zakona o radu.

18) Član 23 Zakona o medijima.

19) Član 7 Ustava.

20) Ibid, član 47.

21) Član 23 (1) Zakona o medijima.

22) Član 52 Ustava.

23) Ibid, član 55, stav 1.

24) Član 52, st. 2 Ustava i čl. 4 i 11 Zakona o javnim okupljanjima, SL list Crne Gore, br. 31/05.

Zdravstvena zaštita

Zakonom o zdravstvenoj zaštiti²⁵⁾ građaninu je jemčeno "pravo na jednakost u cjelokupnom tretmanu prilikom ostvarivanja zdravstvene zaštite na primarnom, sekundarnom i tercijarnom nivou"²⁶⁾, kao i na "privatnost i povjerljivost svih podataka koji se odnose na njegovo zdravlje"²⁷⁾. Ukoliko uskrati prava iz ovog zakona, zdravstvena ustanova se kažnjava novčanom kaznom u iznosu od dvadesetostrukog do tristostrukog iznosa najniže cijene rada.

Pitanje koje je od posebnog značaja za LGBT osobe jeste pravo na odlučivanje o dobrobiti partnera. Shodno odredbama Porodičnog zakona Crne Gore, brak se zasniva na slobodnoj odluci muškarca i žene da ga sklope, na njihovoj ravnopravnosti, uzajamnom poštovanju i međusobnom pomaganju. Kako se istopolni partner u crnogorskom zakonodavstvu ne smatra članom porodice, time mu/joj se uskraćuje prethodno navedeno pravo. Ipak, ovo je donekle ublaženo zakonskom odredbom prema kojoj pacijent ima pravo da odredi lica koja mogu biti obaviještena o njegovoj bolesti i očekivanom ishodu²⁸⁾, te odredbom po kojoj zdravstvena ustanova ima dužnost da o prijemu pacijenta/kinje obavijesti lica koja je pacijent/kinja odredio/la za obavještenja, kao i da ih redovno obavještava o promjenama njegovog/njenog zdravstvenog stanja.²⁹⁾

Zakon o izmjenama i dopunama zakona o zdravstvenom osiguranju u čl. 16b predviđa da će se iz sredstava obaveznog zdravstvenog

osiguranja osiguranim licima obezbijediti plaćanje 80 % od cijene zdravstvene usluge za promjenu pola iz medicinskih razloga. Razliku do punog iznosa cijene zdravstvene usluge, shodno odredbi iz navedenog člana, plaća osigurano lice prilikom korišćenja zdravstvene usluge. Za osigurana lica u dopunskom zdravstvenom osiguranju doplatu obezbjeđuje Fond ili društvo za osiguranje. Davalac zdravstvene usluge dužan je da osiguranom licu za izvršenu zdravstvenu uslugu izda račun, koji obavezno sadrži podatke o iznosu koji se obezbjeđuje iz obaveznog osiguranja i iznosu doplate koju plaća osigurano lice. Kriterijume za utvrđivanje medicinskih razloga za promjenu pola propisuje Ministarstvo zdravlja.

Obrazovanje

Prema Opštem zakonu o obrazovanju i vaspitanju³⁰⁾ crnogorski državljani su jednaki u ostvarivanju prava na obrazovanje bez obzira na lična svojstva.³¹⁾ Takođe, "fizičko, psihičko i socijalno nasilje; zlostavljanje i zanemarivanje djece i učenika; fizičko kažnjavanje i vrijeđanje ličnosti, odnosno seksualna zloupotreba djece i učenika ili zaposlenih i svaki drugi oblik diskriminacije" nije dozvoljeno³²⁾.

Diskriminaciju u obrazovanju zabranjuje i Zakon o zabrani diskriminacije navodeći da se „diskriminacijom u oblasti vaspitanja, obrazovanja i stručnog osposobljavanja smatra otežavanje ili onemogućavanje upisa u vaspitno-obrazovnu ustanovu i ustanovu visokog obrazovanja i izbora obrazovnog programa na svim nivoima vaspitanja i obrazovanja, isključivanje iz ovih ustanova,

25) Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Sl. list Crne Gore, br. 39/04 od 09.04.2004, 14/10 od 17.03.2010.

26) Ibid, član 18, stav 1.

27) Ibid, član 18, stav 1, tačka 7.

28) Član 29, stav 1 Zakona o pravima pacijenata, Sl. list Crne Gore, br. 40/2010.

29) Ibid, član 29, stav 4.

30) Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju, Sl. list Crne Gore, br. 64/02, 31/05, 49/07, 04/08, 21/09, 45/10.

31) Ibid, član 9.

32) Ibid, član 9 a.

otežavanje ili uskraćivanje mogućnosti praćenja nastave i učešća u drugim vaspitnim, odnosno obrazovnim aktivnostima, razvrstavanje djece, učenika/ca, polaznika/ca obrazovanja i studenata/kinja, zlostavljanje ili na drugi način neopravdano pravljenje razlika ili nejednako postupanje prema njima”.^{33]}

Brak i porodica

Ustav Crne Gore kao i **Porodični zakon** brak i vanbračnu zajednicu određuju kao zajednicu života muškarca i žene.^{34]} Ovakvim određenjem naše pozitivno zakonodavstvo nije ostavilo mogućnost istopolnim partnerima da, kao što je to slučaj sa heteroseksualnim partnerima, ostvaruju svoja imovinska i druga prava poput prava na zajedničku imovinu, prava na nasljeđivanje, prava na izdržavanje itd. Ovakvo opredjeljenje zakonodavca svakako nije u skladu sa evropskim standardima čime je pomenuta kategorija stanovništva dovedena u položaj pravne nesigurnosti.

Članom 40 Ustava Crne Gore, koji je u skladu sa formulacijom člana 8, stav 1 Evropske konvencije o ljudskim pravima, garantuje se pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života. Međutim, Porodični zakon Crne Gore „porodični život“ tumači na znatno uži način od Evropskog suda za ljudska prava. Naime, prema shvatanjima Evropskog suda za ljudska prava „porodični život“ predstavlja zajednicu života osoba među kojima postoje stvarne bliske emotivne veze. Porodični zakon porodicu definiše kao zajednicu roditelja (u bračnoj ili vanbračnoj zajednici), djece i drugih rođaka.^{35]}

Ovako usko tumačenje dovodi do zaključka da porodica ne postoji ukoliko se u njoj ne podižu djeca, na osnovu čega se otvara pitanje o problemu diskriminacije, koja se ogleda u različitom tretmanu bračnih i vanbračnih parova bez djece i onih koji odgajaju djecu. Cijela grupa zakona određena prava i obaveze propisuje za članove porodice i „porodičnog domaćinstva“, a da pritom sami posebno ne definišu ko su članovi porodice ili „porodičnog domaćinstva”.^{36]} U svim navedenim slučajevima, istopolni partneri koji žive zajedno ne mogu se smatrati članovima porodice jer su diskriminirani po oba osnova: ne mogu se smatrati roditeljima djeteta svog partnera, kao ni partnerom u bračnoj ili vanbračnoj zajednici.

Grupa zakona koja za potrebe svoje primjene definiše porodicu i njene članove, često u krug članova porodice, odnosno „uže porodice“ uključuje vanbračne partnere. Međutim, i ovim rješenjem dolazi se do diskriminacije istopolnih partnera jer ni u jednom slučaju ne ulaze u krug članova porodice, čak i kada se radi o vanbračnim partnerima. Zakon o obligacionim odnosima sadrži najdrastičniji primjer diskriminacije po osnovu seksualnog opredjeljenja, iskazan odredbom koja pravo na naknadu štete za duševne boli zbog smrti

33] Član 15 Zakona o zabrani diskriminacije.

34] Ustav, čl. 71; Porodični zakon, čl. 3, 12 i 15.

35] "Porodica je životna zajednica roditelja, djece i drugih srodnika koji u smislu ovoga zakona imaju međusobna prava i obaveze, kao i druga osnovna zajednica života u kojoj se njeguju i podižu djeca" (Čl. 2, Porodični zakon, Sl. list br. 1/2007).

36] Zakon o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje (Sl. list CG, br. 13/2007, 79/2008 i 86/2009); Zakon o doprinosima za socijalno osiguranje (Sl. list RCG, br. 32/93, 3/94, 17/94, 42/94, 1/95, 13/96 i 45/98), Zakon o evidenciji u oblasti rada i zapošljavanja (Sl. list RCG, br. 69/2003), Zakon o energetici (Sl. list CG, br. 28/2010), Zakon o zaštiti potrošača (Sl. list RCG, br. 26/2007), Zakon o opštem upravnom postupku (Sl. list RCG, br. 60/2003), Zakon o oružju (Sl. list RCG, br. 49/2004 i Sl. list CG, br. 49/2008), Zakon o parničnom postupku (Sl. list RCG, br. 22/2004 i 76/2006), Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju (Sl. list RCG, br. 64/2002 i 49/2007), Zakon o putnim ispravama (Sl. list CG, br. 21/2008), Zakon o registrima prebivališta i boravišta (Sl. list CG, br. 13/2008 i 41/2010), Zakon o svojinsko-pravnim odnosima (Sl. list CG, br. 19/2009), Zakon o sprečavanju sukoba interesa (Sl. list CG, br. 19/2009), Zakon o sprovođenju popisa poljoprivrede 2010. godine (Sl. list CG, br. 54/2009 i 14/2010), Zakon o sudskim taksama (Sl. list RCG, br. 76/2005) i Zakon o troškovima u upravnom postupku (Sl. list SRG, br. 44/81); Zakon o eksproprijaciji (Sl. list RCG, br. 55/2000, 28/2006 i 21/2008)

ili naročito teškog invaliditeta daje samo bračnom, odnosno vanbračnom drugu.³⁷⁾

Zakon o radu³⁸⁾ predviđa da zaposleni imaju pravo na odsustvo sa rada uz naknadu zarade u slučaju sklapanja braka, teže bolesti ili smrti člana uže porodice, pri čemu se isključivo bračni drug ima smatrati članom uže porodice, dok se vanbračni drug ne spominje.

Ni Zakon o zaštiti od nasilja u porodici³⁹⁾ ne predstavlja izuzetak, pa prilikom određivanja članova porodice za potrebe tumačenja istog, kao subjekti zaštite određeni su „članovi porodičnog domaćinstva bez obzira na srodstvo“, dok je porodica kao što je već navedeno u Porodičnom zakonu usko definisana.

Usvojenje

U našem pozitivnom zakonodavstvu predviđena su dva oblika usvojenja i to potpuno i nepotpuno.⁴⁰⁾ Prvi oblik predstavlja potpuno usvojenje koje je praktično omogućeno samo heteroseksualnim osobama, tj. bračnim i vanbračnim drugovima.⁴¹⁾ U posebnim slučajevima, s obzirom na činjenicu da nevjenčane osobe imaju pravo na nepotpuno usvojenje, LGBT osoba bila bi u zakonskoj mogućnosti da ostvari nepotpuno usvojenje.⁴²⁾ Nadležno ministarstvo je potvrdilo da ne postoji zabrana da LGBT osoba usvoji dijete prema odredbama Porodičnog zakona ili prema odredbama drugih zakona.⁴³⁾

Centar za socijalni rad u svakom pojedinačnom slučaju ima za obavezu da ocijeni da li je podnositelj zahtjeva za usvojenje osoba koja pruža dovoljno garancija da će pravilno ostvariti roditeljsko staranje.⁴⁴⁾ U Crnoj Gori još ne postoji slučaj podnošenja zahtjeva za usvojenje od strane LGBT osobe, pa samim tim nije registrovano uskraćivanje ovog prava nekome jer pripada LGBT populaciji.

Vještačka oplodnja

Zakonom o liječenju neplodnosti asistiranim reproduktivnim tehnologijama⁴⁵⁾ nije predviđena izričita zabrana pristupa ovim uslugama LGBT licima. Međutim, Zakonom je izričito propisano u članu 11 da pravo na tretman imaju muškarac i žena koji žive u bračnoj ili vanbračnoj zajednici, ili žena koja nije udata i ne živi u vanbračnoj zajednici. U slučaju da Ministarstvo zdravlja uskrati ovo pravo ženi koja živi u istopolnoj zajednici zbog njene seksualne orijentacije, ovakva odluka bi mogla biti osporavana pred Upravnim, odnosno Ustavnim sudom u krajnjoj liniji.

Azil i prava izbjeglica

Ustavom Crne Gore predviđeno je da pravo da zahtjeva azil ima „stranac koji osnovano strahuje od progona zbog svoje rase, jezika, vjere ili pripadnosti nekoj naciji ili grupi ili zbog političkih uvjerenja“. ⁴⁶⁾ Zakonom o azilu predviđeno je davanje azila strancima kojima je potrebna međunarodna zaštita u skladu sa Konvencijom o statusu izbjeglica iz 1951. godine, Protokolom o statusu izbjeglica iz 1967. godine, Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine i

37) Član 208 Zakona o obligacionim odnosima, Sl. list CG, br. 47/2008.

38) Član 72 Zakona o radu, Sl. list CG, br. 49/2008 i 26/2009.

39) Član 3 Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, Sl. list CG, br. 46/2010.

40) Porodični zakon, čl. 144, 145, 148. Potpuno usvojenje prekida sve zakonske veze između roditelja i djeteta, dok kod nepotpunog usvojenja usvojilac i dijete uspostavljaju odnos roditelja i djeteta prema zakonu, ali se odnos između prirodnih roditelja i djeteta ne prekida u potpunosti.

41) Član 132 Porodičnog zakona

42) Ibid, član 134, st 2.

43) Ministarstvo rada i socijalnog staranja, odluka br.01-27, 12 januar 2010.

44) Čl. 127, st. 1, tač. 4 i čl. 134 Porodičnog zakona

45) Zakon o liječenju neplodnosti asistiranim reproduktivnim tehnologijama, Sl. list Crne Gore br. 74/2009.

46) Ustav, čl. 44, st. 1

drugim ratifikovanim međunarodnim ugovorima i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, saglasno ovom zakonu.⁴⁷⁾ Ni Ustav, ni Zakon o azilu ne pominju izričito seksualnu orijentaciju ili rodni identitet, ali pominju „pripadnost grupi“ kao osnov za osnovan strah od gonjenja i opravdanje za zahtjev za azil.⁴⁸⁾

Član 7 Zakona o azilu predviđa zabranu diskriminacije po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, boje, pola, nacionalnosti, društvenog porijekla ili rođenja, vjere, političkih ili drugih mišljenja, države porijekla, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti, psihičkog ili fizičkog invaliditeta, na osnovu čega proizilazi da ukoliko u zemlji postoji opravdan strah od progonjenja po osnovu pripadnosti nekoj grupi, kao na primjer LGBT zajednici, postoji obaveza prihvatanja ovog zahtjeva.

Kao grupe kojima je u postupku davanja azila neophodno posvetiti posebnu pažnju Zakon o azilu navodi maloljetna lica, lica lišena poslovne sposobnosti, stara lica, lica koja su bila izložena mučenju, silovanju ili drugim teškim oblicima psihičkog, fizičkog ili seksualnog nasilja i drugih ugroženih lica.

Članom 11 posebno je propisano da se prema licu koje traži azil, u svim fazama postupka, postupa na način koji uvažava njegov pol. S obzirom na to da Zakonom nije posebno regulisan položaj transrodnih osoba, ne postoji garancija da bi nadležni službenici poštovali rodno opredjeljenje transrodne osobe i da ne bi insistirali na tretmanu koji je u skladu sa oznakom roda u ličnoj dokumentaciji.

Socijalna zaštita

Jedan od osnovnih ciljeva Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti⁴⁹⁾ jeste pružanje pomoći u ostvarivanju osnovnih životnih potreba onim licima kojima je to potrebno, sa ciljem unaprjeđenja kvaliteta života i osnaživanja istih za samostalan i produktivan život. Svaka soba koja se nađe u stanju socijalne potrebe može ostvariti, ukoliko za to ispunjava uslove definisane ovim zakonom, pravo na osnovna materijalna davanja⁵⁰⁾ (npr. pravo na materijalno obezbjeđenje, jednokratnu novčanu pomoć, zdravstvenu zaštitu, itd.), osnovna materijalna davanja iz dječje zaštite⁵¹⁾ i pravo na usluge socijalne i dječje zaštite⁵²⁾ (savjetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge, smještaj i sl).

Kako se ovaj zakon odnosi na sve crnogorske državljane koji imaju prebivalište na teritoriji države, osnovano se može pretpostaviti da LGBT osobe nijesu izuzetak. Međutim, problem se opet javlja prilikom tumačenja zakonske definicije porodice gdje se, pored odredbe kojom se porodica definiše kao zajednica bračnih, odnosno vanbračnih drugova i drugih srodnika koji žive zajedno, postoji odredba kojom se zahtjeva da bračni i vanbračni partneri budu suprotnog pola⁵³⁾. Ovom odredbom isključuje se mogućnost da istopolni partneri ostvare pravo na materijalno obezbjeđenje porodice.

Nešto bolja situacija za lica koja pripadaju LGBT populaciji postoji kada su u pitanju propisi koji se odnose na penzijsko i invalidsko osiguranje. Naime, oni su u mogućnosti da

49) Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, Sl. list Crne Gore, broj 27/2013“ od 11.6.2013. godine.

50) Ibid, član 20.

51) Ibid, član 40.

52) Ibid, član 60.

53) Član 12 i 16, Porodični zakon.

47) Zakon o azilu, čl.2, st. 2, Sl. list Crne Gore, br. 45/2006.

48) Ustav, čl.44, st.1 i Zakon o azilu, čl. 2, st. 3.

bez diskriminacije ostvare pravo na penziju i invalidsko osiguranje, uključujući i pravo na starosnu penziju, kao i na nadoknadu u slučaju invaliditeta. Izuzetak postoji kada je u pitanju pravo na porodičnu penziju, jer Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju⁵⁴⁾ predviđa kao korisnike iste samo bračnog partnera i djecu.⁵⁵⁾

Nasljeđivanje

Što se tiče kruga zakonskih nasljednika homoseksualni partner ne ulazi u krug istih, jer su kao takvi prepoznati samo bračni i vanbračni drugovi, djeca, roditelji i drugi rođaci.⁵⁶⁾ Sa testamentalnim nasljeđivanjem situacija je nešto drugačija. Naime, pored toga što je nasljeđivanje po osnovu testamenta ograničeno pravom nužnih nasljednika, koji pripadaju užem krugu zakonskih nasljednika, istopolni partneri su u istoj poziciji kao i bilo koja druga osoba koja može da naslijedi na osnovu testamenta.

Strategija unaprjeđenja kvaliteta života LGBT osoba

Kao sistemski odgovor Vlade Crne Gore da se odlučno bori protiv svih oblika diskriminacije, u aprilu 2013. godine donijeta je **Strategija unaprjeđenja kvaliteta života LGBT osoba** za period od 2013. do 2018. godine, kojom su definisane osnovne oblasti i planirane programske mjere koje za cilj imaju otklanjanje svake neposredne ili posredne diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, smanjivanje homofobije i transfobije u društvu, unaprjeđivanje društvenog prihvatanja LGBT osoba i poboljšanje kvaliteta života LGBT

osoba u Crnoj Gori. Strategija je nastala kao rezultat višegodišnjeg zalaganja Koalicije zajedno za LGBT prava, koju je predvodio Juventas, i partnera koji su se priključili procesu, a na bazi materijala koji je produkovalo radno tijelo za pisanje Programskog dokumenta za borbu protiv homofobije i transfobije, formiranog od strane Vlade 2011. godine.

Neke od programskih mjera koje su predviđene da budu sprovedene tokom navedenog perioda, a s ciljem stvaranja društveno-pozitivnog ambijenta za prihvatanje LGBT osoba, su: organizovanje kampanja o štetnosti homofobije/transfobije, obuke službenika u nadležnim organima za senzibilan rad sa LGBT osobama (naročito u policiji i tužilaštvu), unaprjeđenje zakonodavnog okvira i kaznene politike za borbu protiv diskriminacije LGBT osoba (npr. proširenje krivične odgovornosti), povećanje informisanosti o međunarodnim standardima u vezi sa LGBT problematikom, unaprjeđenje kvaliteta i prakse nastavnog procesa u vezi sa LGBT problematikom, unaprjeđenje bezbjednosti i društvenog života LGBT osoba, unaprjeđenje pristupa LGBT osoba nacionalnom zdravstvenom sistemu i zaštiti, unaprjeđenje kapaciteta medija za praćenje LGBT problematike, itd.

54) Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, Sl. list Crne Gore, br. 54/03, 39/04, 61/04, 79/04, 81/04, 14/07 i 47/07 i Sl. list Crne Gore, br. 79/08, 14/10, 78/10, 34/11 i 66/12.

55) Ibid, član 43

56) Zakon o nasljeđivanju, Sl. list Crne Gore, br. 74/08, čl. 9.

POGLAVLJE 3

OSNOVNI POJMOVI - L, G, B, T

U javnom predstavljanju i zagovaranju ljudskih prava osoba drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne i rodnog identiteta u najvećem broju slučajeva koristi se skraćenica LGBT.

UVOD U **POGLAVLJE**

U poglavlju koje je pred Vama dajemo proširenije objašnjenje svakog od osnovnih pojmova, tj. identiteta koje akronim LGBT/GLBT označava.

OSNOVNI POJMOVI - **L, G, B, T**

U poglavlju koje je pred Vama dajemo proširenije objašnjenje svakog od pojmova, tj. identiteta koje akronim LGBT/GLBT označava.

U javnom predstavljanju i zagovaranju ljudskih prava osoba drugačije seksualne orijentacije i rodnog identiteta, u najvećem broju slučajeva koristi se skraćenica LGBT (određeni izvori i publikacije koriste i GLBT).

L

Slovo **L** u skraćenici označava **lezbejke**⁵⁷⁾ (u govornom jeziku u Crnoj Gori: **lezbejka** i to je termin koji ćemo u narednom tekstu upotrebljavati), tj. žene koje fizički i/ili emotivno privlače isključivo osobe istog pola. U literaturi često je tumačenje da riječ lezbejka potiče još iz sedmog vijeka prije nove ere kada je grčka pjesnikinja Sapfo, rodom sa ostrva Lezbos, u svojim stihovima opjevala žensku ljubav, čime je inspirisala buduću upotrebu ovog termina. Lezbejstvo (lezbijstvo) se kao riječ koja označava emotivnu i/ili fizičku ljubav između dvije žene počinje upotrebljavati od 1870. godine, dok je prva upotreba imenice zabilježena 1925. godine.

G

Slovo **G** u skraćenici označava **gej** (gay) muškarce, tj. muškarce koje fizički i/ili emotivno privlače isključivo osobe istog pola. Kako je riječ prihvaćena u našem jeziku i već dugo je u upotrebi, može li treba) da se piše transkribovano - gej.

57) Naš jezik poznaje, mada ne priznaje, oba oblika. U riječnicima i enciklopedijama nalazi se samo oblik lezbijka i pridjevi izvedeni iz ovog oblika imenice.

Ranije je riječ gej korišćena da označi muškarce i žene homoseksualne orijentacije, kao i cjelokupnu LGBT zajednicu. Jačanjem vidljivosti i identiteta lezbejki, biseksualnih i transrodnih osoba, izgubio se smisao za ovako široku upotrebu, pa se danas njome označavaju samo muškarci homoseksualne orijentacije. Katkad se riječ i dalje koristi za označavanje životnog stila ili elemenata LGBT kulture, kao na primjer: „gej parada“, „gej kafić“ (može označavati mjesto okupljanja, koje nije rezervisano isključivo za muškarce), „gej organizacija“ itd. Ipak, sve češće se epitet „gej“ u ovim izrazima mijenja inkluzivnim akronimom **LGBT**.

B

Slovo **B** u skraćenici označava biseksualne osobe, tj. osobe koje emotivno i/ili seksualno privlače osobe oba pola. Značenje koje pod terminom biseksualna osoba podrazumijeva „privlače je osobe oba pola“ datira iz 1914. godine. Imenica je u tom smislu prihvaćena od 1922, ali je u opštoj upotrebi zaživjela tek pedesetih godina dvadesetog vijeka. Kao varijacija riječi biseksualan/na pojavljuje se i riječ **ambiseksualan/na**, koja, međutim, nije naišla na dobar prijem, te nije ni upotrebljavana.

T

Slovo **T** u skraćenici označava **transrodne osobe**. Termin **transrodnost** (transrodan, -a, -o) dolazi kao prevod engleske riječi **transgender** (transdžender) koja ima isto

značenje. U našem jeziku prisutne su obje riječi, s tim što riječ „transrodnost“ u posljednje vrijeme počinje da dobija prednost u upotrebi nad riječju „transdžender“.

Termin transgender skovala je sedamdesetih godina Virdžinija Prins⁵⁸⁾ po ugledu na reč transseksualnost (transsexual), da bi označila osobe koje “nemaju potrebu ili želju da promijene pol”, kao i one osobe, koje se “ne definišu potpuno i striktno kao muške ili ženske, već se nalaze negdje između”.

Do devedesetih, riječ je korišćena u užem značenju, odnoseći se samo na osobe koje žive sa rodnim identitetom suprotnim njihovom polu, međutim, od nedavno riječ **transrodnost** se koristi da označi sve koji/e ne podražavaju tradicionalne rodne uloge muškaraca ili žena.

Izraz “trans” je vrlo često u upotrebi kao skraćenica riječi transrodnost (odnosno transrodan, -a, -o). Dok je termin “transrodnost” prihvaćen kao korektan, ne može se reći da se sve osobe čije izgled ili ponašanje potpadaju pod “rodno neprilagođene” definišu kao transrodne. Način na koji se o transrodnim osobama piše/ govori u popularnoj kulturi, u akademskim krugovima i nauci se konstantno mijenja, posebno jer se svijest, znanja i otvorenost

pojedinaца spram pitanja koja se tiču transrodnih osoba i njihovih iskustava mijenjaju i rastu.

Razlika između pola i roda

Pol je pripisan rođenjem i odnosi se na biološki status osobe, tj. činjenicu da je u pitanju žena ili muškarac. Pol je primarno povezan sa fizičkim atributima kao što su hromozomi, nivo hormona, spoljašnja i unutrašnja anatomija.

Rod se odnosi na društveno konstruisane uloge, ponašanja, aktivnosti i attribute koje dato društvo smatra prigodnim za muškarce i žene. Na koji način društvo vidi ulogu žene i muškarca i šta od njih očekuje (društvena očekivanja vezana za rodne uloge) zavisi od niza faktora: kulturnih, političkih, ekonomskih, društvenih i religijskih. Na njih podjednako utiču i običaji, pravo, klasna i etnička pripadnost, kao i predrasude raširene u datom društvu. Stavovi i ponašanja u odnosu na rod su naučeni i mogu se mijenjati.

Odnos između seksualne orijentacije i rodnog identiteta

Najčešća definicija seksualne orijentacije je da ona predstavlja emotivnu i/ili fizičku privlačnost prema osobama istog i/ili različitog pola. Za sveobuhvatno razumijevanje seksualne orijentacije važno je govoriti o tri dimenzije, a to su: konkretno seksualno ponašanje; prostor privlačnosti, pol osoba prema kojima imamo

58) Virginia Prince (23. novembar 1913 – 2. maj 2009. godine) bila je američka transrodna aktivistkinja. Publikovala je Transvestia magazin i osnovala “Udruženje za drugo ja” (Society for the Second Self).

OSNOVNI POJMOVI - **L, G, B, T**

Nastavak...

emotivno i erotsko interesovanje, i seksualne fantazije; i seksualni identitet (Štulhofer A, 2004). Iako istraživanja rađenja proteklih decenija pokazuju da seksualna orijentacija ne predstavlja jasno definisane kategorije, već kontinuum, još uvijek kada govorimo o seksualnoj orijentaciji, najčešće podrazumijevamo tri kategorije i to: heteroseksualnu, homoseksualnu i biseksualnu orijentaciju.

Rodni identitet podrazumijeva sopstveni rodni doživljaj koji ne mora zavisiti od pola koji je biološka odrednica. Rodni identitet je individualni osjećaj svake osobe koji može potvrditi, negirati i/ili prevazilaziti društveno konstruisane rodne uloge "muškaraca" i "žena", kao i cjelokupni binarni koncept muškog ili ženskog.

Rodni identitet i seksualna orijentacija nijesu jedno te isto.

Transrodni identiteti

Kako je pitanje rodnog identiteta u kontekstu LGBT problematike veoma složeno, u ovom dijelu posvetićemo mu više pažnje.

Naime, transrodnost predstavlja krovni pojam koji uključuje niz identiteta.

Transrodnost (trans*) je sveobuhvatan pojam (u engleskom jeziku koristi se izraz "umbrella term") i odnosi se na osobe čiji rodni identitet, rodno izražavanje ili ponašanje nije u skladu sa onim što se tipično podrazumijeva pod polom. Kada je u pitanju seksualna orijentacija transrodnih osoba, osoba se može definisati kao heteroseksualna, lezbejka, gej, biseksualna ili aseksualna, isto kao i osoba koja nije transrodna. Tako na primjer, trans* žena tj. osoba koja je rođena kao muškarac, a u procesu je tranzicije ka ženi, a koju privlače druge žene definiše

se kao lezbejka ili gej žena. Takođe, trans* muškarac, tj. osoba koja je rođena kao žena, a u procesu je tranzicije ka muškarcu, a koju privlače drugi muškarci identifikuje se kao gej muškarac.

Pojam transrodnost podrazumijeva sljedeće identitete:

Transseksualnost. Transseksualne osobe su osobe koje imaju potrebu i želju da promijene svoj pol, a i one koje su djelimično ili u potpunosti prilagodile/modifikovale svoje tijelo kako bi uskladile svoj rodni identitet i osjećaj sebe sa fizičkom izgledom tijela. Prilagođavanje/modifikovanje tijela podrazumijeva hormonsku i fizičku terapiju i/ili hirurške intervencije. Ovaj proces se naziva - **proces tranzicije**. Osoba kojoj je na rođenju pripisan ženski pol, ali koja se identifikuje i živi kao muškarac, a prilagodila je ili želi da prilagodi tijelo svom rodnom identitetu je **transseksualni** ili **trans* muškarac** (u literaturi na engleskom jeziku česta je oznaka *FTM-female to male* ("od žene ka muškarcu" prim. prev.). Dok, kojoj je na rođenju pripisan muški pol, a nasuprot tome identifikuje se i živi kao žena, prilagodila je ili želi da prilagodi tijelo svom rodnom identitetu, je transseksualna ili trans* žena (u literaturi na engleskom jeziku česta je oznaka *MTF-male to female* ("od muškarca ka ženi").

Važno je napomenuti da osobe koje su u procesu tranzicije ili su taj proces završile, žele da im se ljudi obraćaju ili da se o njima govori kao o muškarcu ili ženi, a ne kao o trans* osobi.

Transvestizam, krosdresing/preoblačenje.

Kros dreseri (eng. *cross dressers*) su osobe koje nose odjeću koja društveno konstruisano ili stereotipno pripada suprotnom polu. Postoje varijacije u stepenu u kojem se osoba preoblači: od jednog do svih komada odjeće. Osobe koje se identifikuju kao kros

dreseri obično ne žele da modifikuju tj. prilagode svoj pol rodnom izražavanju, već su u potpunosti zadovoljne istim. Potrebno je napomenuti da krosdressing ne predstavlja pokazatelj seksualne orijentacije osobe.

Termin dreg kvin (eng. *drag queen*) uobičajeno se odnosi na muškarca koji se oblači kao žena u svrhu zabave u klubovima, barovima ili u drugim prilikama. Termin **dreg king** (eng. *drag king*) odnosi se na ženu koja se oblači kao muškarac u svrhu zabave u klubovima, barovima ili u drugim prilikama.

Pod "kišobranom" transrodnosti nalaze se i druge različitosti čije definisanje varira od osobe do osobe i mijenja se vremenom, gdje se tradicionalni, binarni koncepti vezani za rod problematizuju.

Kako osoba zna da li je L, G, B, ili T?

Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije (2001) seksualnost je integralni dio ljudskog bića koji uključuje pol, rodni identitet, seksualnu orijentaciju, eroticizam, emocionalnu privrženost, ljubav i reprodukciju. Na seksualnost utiču različiti spoljašnji faktori: kultura, društveni kontekst, politika, religija..., tako da je vrijednosno obojena i tabuizirana. Društveni, heteronormativni stavovi nužno utiču na razvoj našeg seksualnog identiteta u formi binarnih vrijednosnih kategorija "dobro – loše", "ispravno – pogrešno", "normalno-nenormalno"...

Razvoj LGBT identiteta nosi dva značajana tranziciona procesa, a to su: samo-definisanje/ otkrivanje i „coming-out“/„izlazak iz tišine, sjenke, ormara“ (Carr A, 1988). Sredinom 80-ih godina teoretičari su, proučavajući razvoj LGBT identiteta, definisali razvojne modele dajući mu teorijski okvir.

Uopšteno, modeli obuhvataju pet značajnih razvojnih faza:

1. Razmišljanje o osjećaju privlačnosti prema osobama istog pola;
2. Potiskivanje i negiranje sopstvenih osjećanja;
3. Svjesnost i istraživanje sopstvene seksualne orijentacije;
4. Uzimanje u obzir lezbejskog/gej ili biseksualnog identiteta;
5. Integrisanje lezbejskog, gej, biseksualnog ili transrodnog identiteta u širu sliku o sebi.

Psiholozi Cohler i Hammack (2007) su metaforično ovaj proces nazvali „narativ borbe i uspjeha“ (Clarke V, Ellis J.S, Peel E, Riggs W.D, 2010) time označavajući intenzivan, težak proces, praćen, sa jedne strane ličnim preispitivanjem, osjećajem različitosti od svojih vršnjaka i nepripadnosti, suženim mogućnostima za ispoljavanjem, a sa druge strane dodatnim spoljnim preprekama - homofobičnim okruženjem, stigmom i diskriminacijom. Uprkos tome, za neke osobe ovaj proces se završava izgradnjom sigurnog i pozitivnog osjećaja vezanog za sopstvenu seksualnost, sebe i ostvarivanjem kvalitetnih odnosa sa drugim. Ipak, dešava se da osobe u odnosu na unutrašnje i spoljašnje izazove negiraju svoje istopolne seksualne osjećaje i privlačnosti i pokušavaju da se uklope u dominantnu heteroseksualnu većinu. Ovaj proces često je praćen depresijom, korišćenjem psihoaktivnih supstanci, bježanjem od kuće, nekada i pokušajima suicida, pa i suicidom. Na koji način će se „narativ borbe i uspjeha“ odvijati i završiti zavisi od različitih faktora u kojima su veoma važne procijenjene mogućnosti i povjerenje u svoje blisko okruženje i značajne osobe.

Neprihvatanje sopstvene seksualne orijentacije može da bude povezano i sa

OSNOVNI POJMOVI - **L, G, B, T**

Nastavak...

internalizovanom homofobijom koja se definiše kao sklop negativnih stavova i osjećanja prema homoseksualnosti drugih osoba i prema vlastitoj homoseksualnosti i nastaje kao posljedica procesa odrastanja u dominantno homofobičnom heteroseksualnom društvu. Posljedice ovakvog unutrašnjeg pritiska dovode do manjka samopouzdanja, stresa, osjećanja krivice, stida, straha, a često depresije, pa i suicida.

U svom profesionalnom radu važno je da socijalni radnici razumiju razvojne procese, tako da na senzitivni, i razumjevajući, afirmativni i kvalitetan način pristupe radu sa LGBT osobama.

Šta podrazumijeva proces tranzicije?

Transrodne osobe postaju svjesne svog identiteta na različite načine, a uzrast u kom se taj proces dešava varira. Još u ranom djetinjstvu postaju svjesne svoje različitosti, neuklapanja u društvenu sredinu. Kod nekih trans* osoba spoznaja o sopstvenoj različitosti opisana je kao neodređeni osjećaj „neuklapanja“ u društvo ljudi istog pola, dok je kod drugih to želja da budu više od onog što podrazumijeva pol koji im je pripisan rođenjem. Drugi, opet, postaju svjesni svog transrodnog identiteta, tj. počinju istraživati i doživljavati svoje „rodno neprilagođene“ stavove i ponašanja tokom perioda adolescencije ili mnogo kasnije u životu. Načini na koje se osobe nose sa činjenicom da su drugačije su različiti i kreću se od borbe sa zbunjenošću i stidom do prihvatanja transrodnih osjećaja.

Proces tranzicije ili prilagođavanja pola je veoma složen proces.

Osobe koje se odluče na proces prilagođavanja pola počinju izražavanjem željenog identiteta u situacijama u kojima se osjećaju bezbjedno,

nakon toga počinje izražavanje širem okruženju, kao i razmišljanje o odluci da djelimično i/ili potpuno prilagode pol željenom rodnom identitetu. Proces prilagođavanja može uzeti različite oblike: prilagođavanje spoljašnjeg izgleda kroz način oblačenja, šminku i/ili frizuru; promjena vlastitog imena; promjena polne odrednice u ličnim dokumentima (ukoliko je to pravno moguće); korišćenje hormonske terapije i/ili podvrgavanje hirurškim zahvatima u cilju prilagođavanja tijela rodnom identitetu.

Proces tranzicije je različit kod svake transrodne osobe. Iz tog razloga, mnogi faktori mogu uticati na način na koji individua želi da živi i izražava svoj rodni identitet. Pronalaženje kvalifikovanog profesionalca u oblasti mentalnog zdravlja, iskusnog u pružanju afirmativne podrške transrodnim pojedincima i pojedinkama je važan prvi korak. U nedostatku istog, informisan profesionalac, u ovom slučaju socijalni radnik, može pružiti podršku, ali i ukazati na postojanje organizacija ili pak drugih profesionalaca za koje zna da mogu pružiti stručnu pomoć. Takođe, postojanje grupa u kojima bi osoba upoznala sebi slične, tj. druge transrodne osobe, je veoma poželjna okolnost u sistemu podrške osobama koje su različitog rodno identiteta, tj. izražavanja.

POGLAVLJE 4

ODGOVORI NA ZABLUDE O LGBT OSOBAMA

Stavovi socijalnih radnika prema LGBT osobama u mnogome reflektuju stavove opšte populacije. Prvi korak ka dobroj inkluzivnoj praksi i profesionalnoj kompetenciji socijalnih radnika jeste razbijanje postojećih predrasuda i usvajanje naučno utemeljenih stavova.

UVOD U **POGLAVLJE**

Istopolna
orijentacija nije
mentalno oboljenje
niti moralna
izopačenost. To je
jednostavno način
na koji manjina
populacije izražava
ljubav i seksualnost.

ODGOVORI NA ZABLUDE O LGBT OSOBAMA

U narednom tekstu navodimo najčešće zablude vezane za LGBT osobe, ali i odgovore na njih.

Stavovi socijalnih radnika prema LGBT osobama u mnogome reflektuju stavove opšte populacije. Prvi korak ka dobroj inkluzivnoj praksi i profesionalnoj kompetenciji socijalnih

radnika jeste razbijanje postojećih predrasuda i usvajanje naučno utemeljenih stavova. U narednom tekstu navodimo najčešće zablude vezane za LGBT osobe, ali i odgovore na iste.

Zabluda	Činjenica
Homoseksualnost/biseksualnost je bolest i mentalni poremećaj.	Istopolna orijentacija nije mentalno oboljenje niti moralna izopačenost. To je jednostavno način na koji manjina populacije izražava ljubav i seksualnost. Mnoga istraživanja dokumentuju mentalno zdravlje gej muškaraca i lezbejki i sve studije o sposobnosti rasuđivanja, stabilnosti, pouzdanosti, društvenoj i profesionalnoj prilagođenosti, pokazuju da gej muškarci i lezbejke u istoj mjeri dobro funkcionišu koliko i heteroseksualne osobe.
Homoseksualnost/biseksualnost/transrodnost je zapadnjački trend. "Toga" kod nas nema.	LGBT osobe čine od 3% do 6% ukupne populacije i to je broj koji je konstantan u različitim kulturama, bez obzira na različite moralne vrijednosti, tradiciju i standarde određene kulture. Ne postoji nijedan razlog zbog kojeg bi se Crna Gora razlikovala od ostatka svijeta po ovom pitanju. Nasuprot nekim pretpostavkama, učestalost homoseksualnosti/biseksualnosti/transrodnosti se ne mijenjaju sa novim društvenim običajima. Niko ne postaje LGBT osobom zbog uticaja društva ili zato što je to vidio/la npr. na TV-u, Internetu ili pak pročitao/la u novinama. Mediji, s druge strane, mogu pomoći osobi da prihvati sebe i činjenicu da je biti LGBT sasvim u redu.
Propaganda može preobratiti mlade ljude u homoseksualne osobe.	Ne postoji nijedan dokaz koji bi podržao tezu da propaganda utiče na seksualnu orijentaciju. Prva danas poznata zakonska zabrana homoseksualnosti u Evropi donesena je 390. godine. Više od hiljadu i šesto godina zabrana, koje su uključivale smrtnu kaznu, zatvaranje u kaznenim ustanovama, diskriminaciju i progon, nijesu mogle pretvoriti homoseksualne osobe u heteroseksualne. Samim tim, više informacija o LGBT osobama sigurno neće uticati na seksualnu orijentaciju heteroseksualnih osoba, bez obzira na njihov uzrast.
Sve LGBT osobe mogu se prepoznati po određenom načinu oblačenja, ponašanja i tipičnim gestovima.	Samo mali procenat LGBT ljudi manifestuje "karakterističke" stereotipne gestove, i, kao i kod heteroseksualne populacije, individualne razlike su nebrojene.

Zabluda	Činjenica
Lezbejke i gejevi nikad nijesu imali zadovoljavajuće seksualne odnose sa suprotnim polom.	Mnoge lezbejke i gejevi imali su zadovoljavajuće seksualne odnose sa suprotnim polom, ali emotivnu privlačnost i ispunjenost osjećaju samo u istopolnim odnosima.
U istopolnim vezama jedan partner je uvijek "muško", a drugi "žensko".	Partnerske uloge u istopolnim vezama nisu definisane u kategorijama "muško" i "žensko", a ovakvu zabludu uslovljavaju kulturno ukorijenjeni heteronormativni stavovi.
Homoseksualnost ne postoji u prirodi, kod životinja, stoga nije prirodna.	Među mnogim životinjskim vrstama ima homoseksualnosti i biseksualnosti. Homoseksualnost je u različitim izvještajima registrovana među 1500, a naučno potvrđena kod 500 životinjskih vrsta.
Djeca koju bi odgajali homoseksualni roditelji bi i sama "postala" homoseksualna.	Nema nikakvih dokaza da bi odrastanje u porodici istopolnog para moglo da pospiješi ili podstakne razvoj homoseksualnosti kod djeteta. Na našim prostorima sva djeca odrastaju isključivo u heteroseksualnim porodicama, pa ipak određen postotak ljudi privlače osobe istog pola.
Seksualna orijentacija je stvar izbora, tj u pitanju je seksualno opredjeljenje.	Niko nikada nije odlučivao o tome koji će mu se pol dopadati. Ni oni koji pripadaju heteroseksualnoj većini nijesu odabrali svoju orijentaciju, već su je samo uočili i prema njoj se vodili.
Pravno priznavanje istopolnih zajednica i brakova ugrožava tradicionalnu porodicu.	Pravno priznavanje istopolnih zajednica i brakova nema uticaja na heteroseksualne zajednice i brakove, kao ni na njihovo planiranje potomstva.
Homoseksualnost pogoršava demografsku krizu i predstavlja prijetnju budućnosti ljudskog roda.	Svjetska populacija neumoljivo raste uprkos postojanju homoseksualnosti od davnina. Okrivljivanje manjine za pad pojedinog nacionalnog priraštaja je krajnje iracionalno.
LGBT osobe traže posebna prava.	Jednaka su prava zagarantovana svim ljudima, pa tako i LGBT osobama, ni manje ni više nego heteroseksualnim. Pristup jednakosti i nediskriminacije, kako u oblasti socijane zaštite, tako i uopšte, odnosi se na to da sve osobe, bez obzira na pol, seksualnu orijentaciju ili rodni identitet dobijaju jednak tretman. Ustavom Crne Gore, svim njenim građanima, zagarantovana je, između ostalih, pravo na dostojanstvo i integritet, sloboda govora, okupljanja i udruživanja, pravo na obrazovanje, socijalnu i zdravstvenu zaštitu kao i jednak pristup državnim institucijama.

POGLAVLJE 5

PROBLEMI SA KOJIMA SE SUOČAVA LGBT ZAJEDNICA

Jedno od ključnih obilježja demokratije jesu tolerancija i poštovanje prava na različitost, odnosno uvažavanje drugih i drugačijih, njihovih životnih stilova i identiteta, čak i kada odstupaju od vrijednosti i obrazaca ponašanja koje podržava većina.

UVOD U **POGLAVLJE**

Pozicija koju imaju manjine u društvu, kao i garantovanje i zaštita njihovih prava, predstavljaju svojevrsni test za društva koja karakterišu izražen tradicionalizam, autoritarnost i konformizam, među kojima se nalazi i Crna Gora.

PROBLEMI SA KOJIMA SE **SUOČAVA LGBT ZAJEDNICA**

Jedno od ključnih obilježja demokratije jesu tolerancija i poštovanje prava na različitost, odnosno uvažavanje drugih i drugačijih.

Ovaj odjeljak pruža pregled problema sa kojim se u svakodnevnom životu susrijeću ili se mogu susresti LGBT osobe, a iz domena socio-ekonomske zaštite.

Homofobija u društvu

Homo-/bi-/transfobija predstavlja oblik kulturnih i socijalnih predrasuda koje se, internalizovane na individualnoj osnovi, manifestuju kao strah, averzija, diskriminišuće ponašanje i nasilje prema osobama koje su homoseksualne ili biseksualne orijentacije te različitog rodnog identiteta, odnosno izražavanja. Kao i sve fobije, predstavlja iracionalan strah. Društvena homo-/bi-/transfobija se manifestuje u formi fizičkog i drugih oblika nasilja, govora mržnje, diskriminacije, prijetnji, marginalizacije, društvene isključenosti, ismijavanja i uvreda.

Jedno od ključnih obilježja demokratije jesu tolerancija i poštovanje prava na različitost, odnosno uvažavanje drugih i drugačijih, njihovih životnih stilova i identiteta, čak i kada odstupaju od vrijednosti i obrazaca ponašanja koje podržava većina. Pozicija koju imaju manjine u društvu, uključujući seksualne manjinske grupe, kao i garantovanje i zaštita njihovih prava, predstavljaju svojevrsni test demokratičnosti za društva koja karakterišu izražen tradicionalizam, autoritarnost i konformizam, među kojima se nalaze i Crna Gora i zemlje regiona.

Istraživanja obima, intenziteta, osnova i uzroka homofobije iz 2010. i 2012. godine, koja su rađena u Crnoj Gori na reprezentativnim uzorcima, pokazala su da je 68.5% (2010) odnosno 59,9% (2012) intervjuisanih osoba smatralo da je homoseksualnost bolest, dok je 61.3% (2010) odnosno 45% (2012) građana smatralo da LGBT osobe nemaju pravo da izražavaju sopstvenu seksualnost u javnosti (opisno: držanje za ruke i poljubac). Istraživanja su pokazala da 21% (2010) odnosno 11% (2012) građana opravdava nasilje nad LGBT osobama, dok je čak 4% ispitanika (2010) izjavilo da je učestvovalo u nasilju nad LGBT osobama. Iako istraživanja pokazuju pozitivan trend smanjenja homofobije u crnogorskom društvu, veoma je važno nastaviti sprovesti aktivnosti sa ciljem daljeg smanjenja nivoa homofobije. Jedna od takvih aktivnosti je, svakako, podizanje svijesti socijalnih radnika o različitostima među ljudima. Poseban naglasak stavljen je na činjenicu da različitost u pogledu seksualnog identiteta, kao i svaka druga, ne smije biti osnov za diskriminaciju, te da smo svi jednaki u ostvarivanju prava na kvalitetnu socijalnu zaštitu.

Uzroci homofobije mogu biti različiti, među kojima se najviše ističu sljedeći: patrijarhat, heteronormativno vaspitanje, kao i tabuizacija seksualnosti, tako da, iako je odgovornost za homofobično ponašanje na pojedincu/ki, mora se priznati da je heteronormativni sistem djelimično zaslužan za takvo ponašanje

građana/ki. Stoga, imajući u vidu da je neznanje jedan od faktora koji leži u korijenima mržnje i netolerancije, treba obezbijediti priliku djeci da kroz cjelokupno školovanje steknu znanja o različitostima i ljudskim pravima.

Neprihvatanje i/ili odbacivanje od strane porodice

Duboko ukorijenjena homofobija i transfobija u crnogorskom društvu odražava se na sve sfere socijalnog života LGBT osoba. „Izlazak“ pred porodicu je značajan životni događaj za LGBT osobe, ali i za cjelokupnu familiju. U zavisnosti od međusobne interakcije nakon samog saopštavanja, LGBT osoba, ali i ostali članovi porodice, mogu biti u potrebi za dodatnom stručnom podrškom.

Među opštom populacijom u Crnoj Gori dominira stav da bi se punoljetni građani osjećali promašenim, neuspješnim roditeljima ako bi otkrili da im dijete ima homoseksualne sklonosti, i to čak kod 73,3% ispitanika (2010). Porodično nasilje nad LGBT osobama u Crnoj Gori je problem koji je prepoznat i tokom analize dokumentovanih slučajeva kršenja ljudskih prava u 2011. godini. Od pet dokumentovanih slučajeva porodičnog nasilja, dva se izdvajaju kao posebno zabrinjavajuća jer su žrtve (gej muškarci) zbog svoje seksualne orijentacije trpjele ozbiljno fizičko nasilje i bile privremeno

lišene slobode od strane članova porodice, uz to izložene jakom psihološkom pritisku.⁵⁹⁾

Prema istraživanju koje je sproveda NVO „Juventas“ putem dubinskih intervjua sa LGBT osobama tokom 2010. i 2011. godine, jedan dio intervjuisanih saopštio je da su otvoreno razgovarali sa roditeljima o svojoj seksualnoj orijentaciji, pri čemu su reakcije roditelja bile različite. Reakcija roditelja varirale su od osude i odbijanja - primoravanje da se napusti kuća na određeno vrijeme dok se situacija smiri, slučaja gdje majka prihvata, ali teško podnosi činjenicu o homoseksualnosti svoje ćerke, jer misli da nikada neće imati unuke, te daje upozorenje svojoj ćerki da o tome ne govori ocu zbog njegove moguće reakcije „ili bi umro, ili bi je se odrekao“; preko slučaja gdje majka uznemirava i prijeti osobi da mora da izliječi tu „bolest“ da se ne bi brukala familija, pa sve do potpunog prihvatanja od strane oba roditelja.⁶⁰⁾

Za profesionalce koji rade sa LGBT osobama važno je i razumijevanje procesa kroz koji prolaze roditelji kada je „izlazak iz tišine“ djeteta u pitanju. Samo saopštavanje djeteta o svojoj seksualnoj orijentaciji za roditelje najčešće predstavlja stres, a prilagođavanje na bilo

59) Juventas, interna dokumentacija, LGBT Forum Progres, interna dokumentacija.

60) „Ni manje, ni više, ista prava za sve. Analiza položaja LGBT osoba u crnogorskom društvu.“, grupa autora, NVO Juventas, Podgorica, 2011. godina/Izveštaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Crnoj Gori „Tu smo“, grupa autora, NVO Juventas, Podgorica, 2012. godina

PROBLEMI SA KOJIMA SE SUOČAVA LGBT ZAJEDNICA

Nastavak...

koju stresnu situaciju i neočekivanu promjenu unutar porodice zavisi od različitih faktora npr. dotadašnjeg porodičnog funkcionisanja, tranzicione faza porodičnog razvoja u kojem se porodica nalazi, fleksibilnosti porodičnog sistema, načina na koji se porodica nosi sa stresovima, stepena porodične kohezije i uvjerenja u okviru porodičnog sistema i njihove fleksibilnosti. Informacija o seksualnoj orijentaciji djeteta može da na roditelje djeluje kao šok, jer „protrese“ neka roditeljska očekivanja, uvjerenja i fantazije o budućnosti njihovog djeteta. Kubler i Ross (La Sala M.C, 2000) su opisali pet faza kroz koje prolaze roditelji u suočavanju sa ovom informacijom, a to su: šok, negiranje, tuga, bijes, do eventualnog prihvatanja.

U slučaju djeteta koje je trans* roditelji se mogu suočiti sa više briga. Naime, dijete u toj situaciji može biti izloženo velikoj količini stresa i bola zbog nezadovoljstva polom pripisanog rođenjem ili ulogom koje dati pol nosi. Takođe, nijesu rijetkost ni poteškoće u interakciji sa vršnjacima i odraslima izazvane djetetovim rodnim izražavanjem. Razlog za zabrinutost može biti i spoznaja da stanje za koje su roditelji smatrali da je „samo faza“ ne prolazi. Tada je veoma važno da roditelj blisko sarađuje sa školom ili drugim institucijama kako bi se uzele u obzir potrebe djeteta i osigurala njegova bezbjednost. Uloga socijalnih radnika koji su upoznati sa tematikom može biti značajna u rješavanju situacije. Uvijek treba voditi računa da svi uključeni imaju na umu najbolji interes djeteta. Time se rukovodi kako domaća tako i međunarodna pravna praksa. Važno je napomenuti da nikako nije prihvatljivo, a ni od pomoći, forsirati dijete da se ponaša „normalno“ tj „kao i svi drugi njegovog godišta i/ili pola“.

Nepostojanje dovoljno senzibilisanih timova za pomoć u slučajevima nasilja u istopolnim vezama

Nasilje je podjednako zastupljeno i u heteroseksualnim i u homoseksualnim vezama. Kao i u heteroseksualnim vezama, nasilje može biti fizičke, seksualne, emocionalne, psihološke ili ekonomske prirode, pa se žrtva osjeća uplašeno i izolovano. Ono što dodatno otežava adekvatno tretiranje problema nasilja u homoseksualnim vezama jeste homofobično okruženje. Okruženje otežava i obraćanje policiji ili skloništima za žrtve zbog straha da će tretman policije biti određen predrasudama, kao i straha od razotkrivanja seksualne orijentacije tokom procesa prijavljivanja nasilnika/ce, smještanja u sklonište za žrtve ili tokom sudskog postupka.

Poseban oblik nasilja u istopolnim vezama može biti prijetnja razotkrivanjem stvarne prirode veze prijateljima, porodici i/ili poslodavcu, što sa jedne strane, otežava izlazak iz nasilne veze, a sa druge, prijavljivanje nasilja.

Stoga, treba povećati svijest LGBT osoba o pravu na zaštitu od svih vrsta nasilja. Ukoliko prepoznate neke od oblika nasilja, osnažite ih tako što ćete ih motivisati da iskoriste dodatnu profesionalnu pomoć. Potrebne kontakte možete naći na kraju ovog priručnika.

Izloženost riziku od beskućništva

Prema preporuci Savjeta Evrope o mjerama borbe protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, čija je Crna Gora potpisnica, treba posvetiti odgovarajuću pažnju riziku od beskućništva sa kojim se suočavaju LGBT osobe.

Beskućništvo i lišenost smještaja se smatraju najtežim oblicima siromaštva i socijalne isključenosti u današnjem društvu. Ipak, malobrojne su zvanične statistike koje se tiču ovog problema. Problem beskućništva se uglavnom definiše u odnosu na dimenziju stanovanja, nedostatak smještaja, ekstremno siromaštvo, ali i socijalnu dimenziju ili nedostatak socijalnih veza, što posljedično i vodi do socijalne isključenosti i marginalizacije.

Evropska federacija nacionalnih organizacija koje rade sa beskućnicima⁶¹⁾ razvila je 2007. godine Evropsku tipologiju beskućništva i stambene isključenosti⁶²⁾ prema kojoj se u Evropi razlikuju sljedeće 4 osnovne forme beskućništva: 1. bez krova nad glavom 2. bez kuće, odnosno stana, 3. stanovanje u nesigurnim uslovima i 4. stanovanje u neadekvatnim uslovima.

Dešava se da LGBT osobe, usljed ozbiljnih porodičnih sukoba zbog njihove seksualne orijetacije ili rodnog identiteta, same odlaze ili su primorane da napuste kuću. Tada je moguće da se nađu u situaciji beskućništva, te su u povišenom riziku da budu žrtve fizičkih ili seksualnih napada, da praktikuju nezaštićena seksualna ponašanja i/ili zloupotrebljavaju psihoaktivne supstance, i u povećanom su riziku da razviju probleme povezane sa mentalnim zdravljem.

U tom smislu, preporuka Savjeta Evrope je da treba **obezbijediti odgovarajuće socijalne službe** na osnovu objektivne procjene potreba svakog pojedinca, bez diskriminacije.

Neadekvatan pravni okvir i neadekvatna podrška u odnosu na roditeljstvo u istopolnim vezama

Prema Američkoj akademiji za dječiju i adolescentsku psihijatriju, mnoge⁶³⁾ LGBT osobe su roditelji, bilo da su u pitanju istopolni parovi, samohrani roditelji (usvojenje, vještačka oplodnja, surogat materinstvo i sl) ili su djecu dobili kroz heteroseksualnu vezu. Nažalost, upravo zbog svoje seksualne orijentacije oni mogu biti žrtve predrasuda u vezi sa spremnošću i sposobnošću da budu roditelji.

Kako je već naglašeno u pravnom okviru, prema crnogorskom zakonodavstvu brak mogu sklopiti punoljetne osobe **različitog pola**, tj. Porodični zakon⁶⁴⁾ ne priznaje istopolne brakove. Istopolni partneri nisu pravno prepoznati i nemaju mogućnost da ostvaruju prava koja su priznata heteroseksualnim partnerima u bračnoj i vanbračnoj zajednici, a kako je **potpuno usvajanje** omogućeno samo supružnicima i vanbračnim partnerima koji duže vrijeme žive u vanbračnoj zajednici, samim tim ovo pravo je uskraćeno istopolnim partnerima.⁶⁵⁾ Kako u Crnoj Gori postoji i mogućnost **nepotpunog usvajanja** djece od strane osobe koja nije u braku, bez obzira na pol, to znači da bi LGBT osoba imala zakonsku mogućnost ovog vida usvajanja ukoliko “za to postoje naročito opravdani razlozi”.⁶⁶⁾ U vezi sa tim, Ministarstvo rada i socijalnog staranja potvrdilo je da ne postoji zabrana LGBT osobama da usvoje dijete u skladu sa odredbama Zakona o porodici ili odredbama drugih zakona.⁶⁷⁾

63) American Academy of Child and Adolescent Psychiatry (AACAP)

64) Član 16, Porodični zakon, Sl. list Crne Gore, br.1/2007 od 9.1.2007. godine.

65) Član 132 Porodičnog zakona

66) Član 134, stav 2, Porodičnog zakona.

67) Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Odluka br. 01-27, 12. januar 2010. godine.

61) European Federation of National Organizations working with the Homeless (FEANTSA)

62) European Typology on Homelessness and Housing Exclusion (ETHOS)

PROBLEMI SA KOJIMA SE SUOČAVA LGBT ZAJEDNICA

Nastavak...

Kada je u pitanju pravo na liječenje neplodnosti primjenom postupaka asistiranih reproduktivnih tehnologija (ART-a), u crnogorskom zakonodavstvu je eksplicitno definisano da se ovo pravo odnosi i na liječenje žena koje su neudate i ne žive u vanbračnoj zajednici, pored muškaraca i žena koji žive u braku ili u vanbračnoj zajednici.⁶⁸⁾

Kad je u pitanju stvaranje porodice, pored zakonske nemogućnosti, problem je i u socijalnom okruženju, a slika tog okruženja predstavljena je podacima istraživanja sprovedenog u Crnoj Gori, jula 2010. godine, prema kome tek svaki šesti ispitanik/a podržava zahtjev da se homoseksualcima/kama zakonski omogući sklapanje braka (15,4%), a mogućnost da ovi partneri usvoje djecu tek svaki deseti anketirani/a (10.2%).

Izuzetno je važno je da **socijalni radnici** budu upoznati sa rezultatima istraživanja rađenih u ovoj oblasti i da, u skladu sa zakonskim mogućnostima, bez diskriminacije tretiraju roditelje, odnosno porodice, sa kojima se susreću.

Izloženost diskriminaciji u poslovnom okruženju

Velika većina LGB osoba krije jedan segment svog života, odnosno krije svoju seksualnu orijentaciju od sredine u kojoj živi, pa i na poslu, smatrajući da na taj način umanjuje rizik da bude izložena nekom vidu diskriminacije, a u smislu prezira, provokacija, podsmijavanja, ili da im to bude smetnja kod napredovanja u karijeri. Tako, istraživanje sprovedeno 2010. godine govori da 54,8% stanovništva ne želi da vaspitač njihove djece bude različite seksualne orijentacije od heteroseksualne, a

48,4% izjavljuje da takva osoba ne bi trebalo da ima rukovodeći položaj u državi. Zatim, 37,6% izjavljuje da bi mu/joj smetalo ako bi joj/mu LGBT osoba bila saradnik na poslu, a za 40,6% ako bi ta osoba bila šef na poslu.

Nepovjerenje koje LGBT osobe i dalje imaju u institucije sistema, uzrokovano strahom od viktimizacije i diskriminacije zbog iskazivanja svoje seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta, razlozi su koji dovode do malog broja prijavljenih slučajeva kršenja ljudskih prava u poslovnom okruženju. Rješavanje identifikovanih problema predviđeno je i preporukom Savjeta Evrope o mjerama borbe protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

⁶⁸⁾ Član 11 Zakona o liječenju neplodnosti asistiranim reproduktivnim tehnologijama

POGLAVLJE 6

MENTALNO ZDRAVLJE

Nekoliko decenija istraživanja i kliničkih ispitivanja dovela su sve vodeće međunarodne medicinske ustanove do zaključka da homoseksualna i biseksualna orijentacija predstavljaju normalne oblike ljudskog iskustva.

UVOD U **POGLAVLJE**

Iako su se socijalni stavovi prema LGBT osobama promijenili u posljednjih nekoliko godina, one još uvijek žive sa diskriminacijom i isključivanjem kako na individualnom, tako i na institucionalnom nivou.

MENTALNO ZDRAVLJE

Nekoliko decenija istraživanja i kliničkih ispitivanja dovela su sve vodeće međunarodne medicinske ustanove do zaključka da homoseksualna i biseksualna orijentacija predstavljaju normalne oblike ljudskog iskustva.

Američka asocijacija psihijatar⁶⁹⁾ je, nakon opsežnih istraživanja vezanih za seksualnu orijentaciju, 1973. godine uklonila homoseksualnost sa liste mentalnih poremećaja.

Generalna skupština Svjetske zdravstvene organizacije (SZO)⁷⁰⁾ je 17. maja 1990. godine odobrila Desetu reviziju međunarodne klasifikacije bolesti i srodnih zdravstvenih problema (MKB-10) u kojoj stoji da *seksualna orijentacija* (homoseksualna, biseksualna, heteroseksualna) *sama po sebi nije zdravstveni poremećaj*. U tu čast 17. maj proglašen je Svjetskim danom borbe protiv homofobije.

Američko udruženje pedijatar⁷¹⁾ pružilo je podršku neheteroseksualnim osobama, poručujući: "Vi ste normalni. Homoseksualnost nije bolest. Sve vodeće zdravstvene organizacije: Američka asocijacija psihijatar, Američka asocijacija psihologa i Američka akademija pedijatar su saglasne da homoseksualnost nije bolest niti poremećaj, već jedan od oblika seksualnog izražavanja. Niko ne zna što je uzrok heteroseksualne, biseksualne ili homoseksualne orijentacije. Vjeruje se da postoji veliki broj faktora koji mogu varirati od bioloških do psiholoških, što zavisi od osobe do osobe. Činjenica je da vi ne birate hoćete li biti homoseksualni, biseksualni ili heteroseksualni".

Američka asocijacija psihijatar iznijela je zvaničan stav da su: potencijalni rizici od "reparativne"⁷²⁾ terapije veliki i vode depresiji, anksioznosti i samodestruktivnom ponašanju. U nekoliko navrata u toku devedesetih godina prošlog vijeka pozvala je medicinske radnike na etičku odgovornost i profesionalizam tražeći od njih da preuzmu vodeću ulogu u uklanjanju stigme "mentalne bolesti" sa pripadnika seksualne orijentacije drugačije od heteroseksualne.

Biti lezbejka, gej ili biseksualna osoba nije poremećaj. Uprkos upornim stereotipnim prikazivanjima lezbejki, gej i biseksualnih osoba kao mentalno oboljelih, nekoliko decenija istraživanja i kliničkih ispitivanja dovela su sve vodeće međunarodne medicinske ustanove do zaključka da homoseksualna i biseksualna orijentacija predstavljaju normalne oblike ljudskog iskustva, a da lezbijski, gej i biseksualni odnosi predstavljaju normalne oblike međuljudskog vezivanja.

Iako su se socijalni stavovi prema LGBT osobama promijenili u posljednjih nekoliko godina, one još uvijek žive sa diskriminacijom i isključivanjem kako na individualnom, tako

⁷²⁾ Terapija kojom se pokušava promijeniti seksualna orijentacija homoseksualnih osoba.

⁶⁹⁾ American Psychological Association (APA)

⁷⁰⁾ World Health Organization—WHO

⁷¹⁾ American Pediatric Association (APA)

i na institucionalnom nivou. S obzirom na stres koji proživljavaju i preživljavaju zbog postojeće stigme, nejednakosti i uznemiravanja, povećani su faktori rizika za mentalno zdravlje LGBT osoba. Život pod ovakvim pritiskom može da uzrokuje različite probleme mentalnog zdravlja, kao što su: poremećaji raspoloženja, anksiozni poremećaji, korišćenje psihoaktivnih supstanci, samodestruktivno ponašanje, pokušaj suicida, pa čak i suicid.

Naročito za transrodne pojedince i pojedinke, značajan problem predstavlja pronalaženje kvalitetnih i dostupnih usluga kao što su psihološko i zdravstveno savjetovanje, hormonska terapija, medicinske procedure, ali i podrška neophodna kako bi bili u mogućnosti nesmetano da izraze svoj rodni identitet.

U decembru 2009. godine započeta je realizacija projekta "Crna Gora - svijetla tačka na gej mapi" od strane NVO "Juventas". Jedna od aktivnosti koje je obuhvatio ovaj projekat jeste analiza situacije u kojoj se nalaze LGBT osobe, tj. stavovi i iskustva LGBT osoba u Crnoj Gori. Dublji uvid u ovu problematiku omogućen je metodom dubinskih intervjua. Prema rezultatima dobijenim na malom uzorku, kao indicija se može uzeti da su lično zadovoljstvo i kvalitet života na višem nivou kod osoba koje su otvorene po pitanju prihvatanja i saopštavanja svoje homoseksualnosti/biseksualnosti.

POGLAVLJE 7

DOBRA INKLUZIVNA PRAKSA

Dobra inkluzivna praksa se odnosi na sve oblike različitosti, što podrazumijeva da bi socijalni radnici trebalo da budu upoznati sa problemima sa kojim se suočavaju LGBT osobe, tako da mogu na adekvatan način odgovoriti na njihove specifične potrebe, kao i na prepreke sa kojim se susrijeću u njihovom ostvarivanju.

UVOD U **POGLAVLJE**

Iako su LGBT osobe raznolike i raznovrsne među sobom kao i heteroseksualne osobe, mogu se suočiti sa brojnim preprekama u ostvarivanju kvalitetne socijalne zaštite.

DOBRA INKLUZIVNA PRAKSA

Iako su LGBT osobe raznolike i raznovrsne među sobom kao i heteroseksualne osobe, mogu se suočiti sa brojnim preprekama u ostvarivanju kvalitetne socijalne zaštite.

Predrasude socijalnih radnika mogu izložiti LGBT osobe direktnoj i indirektnoj diskriminaciji, te ugroziti ili bez osnova ograničiti njihova prava pri korišćenju usluga socijalnih institucija.

Predrasude profesionalaca mogu biti zasnovane na:

- pretpostavci da su svi klijenti heteroseksualne orijentacije,
- stereotipizaciji ili stigmatizaciji LGBT klijenata,
- neuspijevanje da se saosjeća sa LGBT klijentima ili prepoznaju njihovi socijalni problemi,
- neprihvatanje i/ili negiranje bilo kog ne-heteroseksualnog identiteta, ponašanja, odnosa, porodice i/ili zajednice,
- činjenje neželjenih pokušaja da se promijeni seksualna orijentacija ili negira izražen i drugačiji rodni identitet osobe.

Svaki od navedenih oblika diskriminatornog ponašanja može dovesti do odstupanja od prihvatljivih standarda prakse u pružanju socijalnih usluga. Zbog prirode svog posla, socijalni radnici moraju biti svjesni svojih predrasuda i potencijalne homofobije/bifobije/transfobije i na koji način mogu uticati na klijenta. Čak i najsuptilniji ili indirektan izraz homofobije/bifobije/transfobije može imati negativan uticaj na odnos socijalni radnik-klijent i spremnost osobe da otkrije relevantne lične podatke i svoje probleme, kako bi joj

se pružila adekvatna podrška. Stoga bi svi profesionalci u oblasti pružanja socijalne zaštite morali samorefleksivno preispitati sopstvene stavove prema homoseksualnosti, a potom razviti i održavati kompetenciju u radu sa LGBT osobama. Time su u mogućnosti da pruže podršku na saosjećajan i profesionalan način, oslobođen predrasuda.

Dobra inkluzivna praksa se odnosi na sve oblike različitosti, što podrazumijeva da bi socijalni radnici trebalo da budu upoznati sa problemima sa kojim se suočavaju LGBT osobe, tako da mogu na adekvatan način odgovoriti na njihove specifične socijalne, emocionalne i zdravstvene potrebe, kao i na prepreke sa kojim se susrijeću u njihovom ostvarivanju.

U skladu sa Ustavom Crne Gore i zakonskim propisima, ali i profesionalnim angažmanom, **socijalni radnici** imaju obavezu da se pridržavaju principa *inkluzivne prakse*, odnosno priznaju i poštuju različitosti koje postoje među korisnicima/ama socijalnih usluga, te u skladu sa tim, osiguraju pristupačan i odgovarajući tretman bilo da se radi o individualnom direktnom kontaktu, edukaciji, treningu ili istraživanju.

Preporuke dobre prakse

Budite iskreni prema sebi - preispitajte svoja shvatanja i stavove koji mogu uticati na Vaš profesionalni odnos prema LGBT osobama.

Budite svjesni svojih znanja i predrasuda, pa i onih koje se tiču seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Ukoliko osjećate nelagodu u radu sa LGBT klijentima i nemogućnost da razumijete njihove probleme, nemojte to ignorisati, jer potencijalni ishod može biti i diskriminatorno ponašanje. Razgovarajte sa profesionalcima/kama koji/e rade sa LGBT osobama. Kroz savjetovanje ili terapiju LGBT osobama treba pružiti podršku, pa ukoliko procijenite da niste u mogućnosti da sa njima radite na adekvatan način, preporučite LGBT klijenta/klijentkinju svom kolegi/koleginici, koji bi, u ovom smislu, bio kompetentniji.

Nemojte polaziti od pretpostavke da su svi Vaši klijenti heteroseksualne orijentacije.

Čak i ako mislite da među Vašim klijentima nema LGBT osoba, vrlo je vjerovatno da ima. Imajte na umu da se često LGBT osobe plaše negativnih reakcija koje bi mogle uslijediti ukoliko otkriju svoju seksualnu orijentaciju. Postavljajte pitanja otvorenog tipa!

Koristite inkluzivan i neutralan jezik u odnosu na seksualnu orijentaciju i rodni identitet.

Koristite rodno neutralan jezik kada se obraćate svojim klijentima, npr. umjesto da pitate: "da li imaš djevojku/momka", pitajte: "da li se vidiš sa nekim?" Takođe, naučite razliku između

seksualne orijentacije i rodnog identiteta i koristite u odgovarajućem kontekstu riječi gej, lezbejka, biseksualac/ka, trans osoba.

Stvorite pozitivno fizičko okruženje u Vašoj kancelariji koje čini da se LGBT osobe osjete prihvaćenim i dobrodošlim.

I prije zajedničkog razgovora doprinesite da se osjete dobrodošlim tako što ćete u Vašoj kancelariji/čekaonici imati različite knjige i publikacije o LGBT temama, kao i druge materijale, npr. zastave, naljepnice, postere koji pokazuju LGBT osobe u afirmativnom svjetlu, te čine da se osjećaju sigurno i podržano.

Procijenite da li je seksualna orijentacija klijenta relevantna za probleme u čijem rješavanju im nastojite pomoći.

Ukoliko smatrate da jeste, objasnite im zašto je za Vas, kao socijalnog radnika/cu, značajno da razumijete probleme relevantne za njihovo psihičko i fizičko zdravlje. Najbolje je da ih o tome **otvoreno pitate** prilikom uzimanja potrebnih podataka, ali nikada nemojte insistirati na tome! Imajte na umu da Vaši klijenti mogu a ne moraju biti otvoreni po tom pitanju i da su oni ti koji odlučuju koje će informacije podijeliti sa Vama.

Kada Vam osoba kaže da može biti ili da jeste LGB ili T, reagujte pozitivno i pružite im podršku.

DOBRA INKLUZIVNA PRAKSA

Nastavak...

Naročito je značajno mladim osobama, koje su u početnim fazama procesa autovanja (ili coming out-a), da im pomognete da se osjete shvaćeno i podržano jer je vrlo vjerovatno da će se susresti sa predrasudama i nekim oblikom diskriminacije u svojoj okolini. Autovanje je važan period u životu LGBT osoba i period potencijalno povišenog rizika za mentalno zdravlje. Stoga, pokažite interesovanje i razumijevanje za njihovu situaciju, razgovarajte sa njima i dajte im priliku da izraze emocije, te im pružite informacije koje će ih rasteretiti i uputite ih na organizacije koje im mogu pružiti podršku. U prilogu priručnika dati su važni kontakti organizacija i institucija aktivnih u Crnoj Gori, kao i pregled servisa koji za ciljnu grupu imaju LGBT osobe.

Upoznajte ih sa tim koje podatke ćete čuvati kao profesionalnu tajnu.

Uvjerite klijente da su svi lični podaci koje podijele sa Vama strogo povjerljivi, tj. predstavljaju **profesionalnu tajnu**, i da ste tu da radite u njihovom najboljem interesu, a ne da ih osuđujete. Ne zaboravite svoje zakonske obaveze.

Imajte u vidu da se njihovo seksualno ponašanje može, a ne mora podudarati sa njihovom seksualnom orijentacijom.

Sama činjenica da se osoba identifikuje kao heteroseksualna/homoseksualna/biseksualna ne znači da jeste ili nije imala seksualne odnose sa suprotnim i/ili istim polom.

Edukujte se za rad sa LGBT osobama.

Ukoliko ne posjedujete iskustvo u radu sa LGBT populacijom, potražite prilike za profesionalnim razvojem koje bi povećale Vaše znanje i razumijevanje snaga, potreba i problema sa

kojim se susreću ove osobe. Na taj način, stičete profesionalno znanje i iskustvo za izradu kvalitetne procjene klijenta (lične, porodične i sl).

Budite upoznati sa uslugama koje su na raspolaganju LGBT osobama u Vašoj zajednici.

Važno je da ste informisani o uslugama koje mogu koristiti LGBT osobe u svojoj zajednici, tako da ih pravovremeno možete podijeliti sa njima. Mnogim osobama bi koristilo da se povežu sa LGBT zajednicom. Ukoliko procijenite da je osobi potrebna dodatna profesionalna podrška, važno je uputiti ga/je na odgovarajuće službe ili smještaj, čije kontakte možete pronaći na kraju priručnika.

Pružite podršku i podstaknite učešće bliskih osoba.

Budite spremni da razgovarate sa članovima porodice, partnerima ili bliskim prijateljima LGBT osoba sa kojima radite, da im pružite podršku i potrebne informacije,

Budite spremni da radite sa transrodnim mladim ljudima.

Ove osobe se često suočavaju sa ozbiljnim rizikom od uznemiravanja i nasilja, te mogu imati i jedinstvene zdravstvene i smještajne potrebe. Omogućite svojim klijentima da slobodno izraze svoj rodni identitet na način koji im odgovara (npr. odijevanje).

SLIKA: Primjer materijala i teksta kojim se posredno ukazuje na inkluzivnu praksu (Poster, dio materijala kampanje za socijalne radnike sprovedene od strane NVO Juventas u okviru projekta "Unaprjeđenje kvaliteta servisa i servisa podrške za LGBT osobe i njihove roditelje".)

NA OVOM MJESTU SE NE PRAVI RAZLIKA PO OSNOVU:

rase, boje kože, nacionalne pripadnosti, društvenog ili etničkog porijekla, veze sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom, jezika, vjere ili uvjerenja, političkog ili drugog mišljenja, pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije, zdravstvenog stanja, invaliditeta, starosne dobi, imovnog stanja, bračnog ili porodičnog stanja, pripadnosti grupi ili pretpostavki o pripadnosti grupi, političkoj partiji ili drugoj organizaciji, kao i drugog ličnog svojstva.

VLADA CRNE GORE
Ministarstvo finansija

Ovaj poster je dio kampanje za socijalne radnike/ce. Kampanja za socijalne radnike/ce je aktivnost projekta "Unapređenje kvaliteta socijalnih servisa i servisa podrške za LGBT osobe i njihove roditelje", podržanog od strane Ministarstva finansija, odnosno Komisije za raspodjelu dijela prihoda od igara na sreću.

f /NvoJuventas

WWW.MONTENEGRO-GAY.ME

POGLAVLJE 8

USLUGE/ SOCIJALNI SERVISI

Usluge se odnose na direktan rad sa klijentima/kinjama, a da bi se one efikasno sprovodile potrebno je na adekvatan način osmisliti aktivnosti.

UVOD U **POGLAVLJE**

Svaka osoba koja se nađe u stanju socijalne potrebe može ostvariti pravo na osnovna materijalna davanja, osnovna materijalna davanja iz dječje zaštite i pravo na usluge socijalne i dječje zaštite.

USLUGE/ SOCIJALNI SERVISI

Usluge se odnose na direktan rad sa klijentima/kinjama, a da bi se one efikasno sprovodile potrebno je na adekvatan način osmisliti aktivnosti.

Centri za socijalni rad - ostvarenje prava po osnovu socijalne i dječje zaštite

Građani kojima je potrebna društvena pomoć u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba mogu ostvariti određena prava po osnovu i u skladu sa Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti⁷³⁾, čiji je cilj unaprjeđenje kvaliteta života i osnaživanje za samostalan i produktivan život pojedinca i porodice⁷⁴⁾.

Svi „crnogorski državljani sa prebivalištem na teritoriji države“⁷⁵⁾ mogu ostvariti prava po ovom zakonu, pa se očekuje da LGBT osobe imaju sva prava i zaštitu garantovanu ovim zakonom bez diskriminacije. Svaka soba koja se nađe u stanju socijalne potrebe može ostvariti, ukoliko za to ispunjava uslove definisane ovim zakonom, *pravo na osnovna materijalna davanja*⁷⁶⁾ (npr. pravo na materijalno obezbjeđenje, jednokratnu novčanu pomoć, zdravstvenu zaštitu itd), *osnovna materijalna davanja iz dječje zaštite*⁷⁷⁾ i *pravo na usluge socijalne i dječje zaštite*⁷⁸⁾ (savjetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge, smještaj i sl). Međutim, imajući u vidu da zakon definiše porodicu kao zajednicu bračnih, odnosno

vanbračnih drugova (bračna, vanbračna, usvojena i pastorčad) i drugih srodnika koji žive zajedno⁷⁹⁾, pri čemu Porodični zakon određuje da su bračni i vanbračni partneri osobe suprotnog pola⁸⁰⁾, proizilazi da istopolni partneri ne mogu ostvariti pravo na *materijalno obezbjeđenje porodice*.

Pravo na penziju i invalidsko osiguranje, uključujući i pravo na starosnu penziju, kao i na nadoknadu u slučaju invaliditeta važi za sve osobe pod jednakim uslovima, pa samim tim i za LGBT osobe. Ipak, partner iz istopolne zajednice ne bi mogao da ostvari pravo na porodičnu penziju, jer su prema Zakonu o penzijskom i invalidskom osiguranju⁸¹⁾ samo bračni partner i djeca određeni kao članovi porodice kojima je to omogućeno⁸²⁾.

LGBT drop in centar – “Juventas”

LGBT Drop in centar predstavlja sigurno, dostupno mjesto u kojem vlada opuštenu atmosfera, tzv. „tendencionalna neformalnost“⁸³⁾. U njemu se njeguje okruženje koje poštuje autonomnost i individualnost svake osobe,

73) Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, Sl. list Crne Gore, broj 27/2013” od 11.6.2013. godine.

74) Ibid, član 4.

75) Ibid, član 5.

76) Ibid, član 20.

77) Ibid, član 40.

78) Ibid, član 60.

79) Ibid, član 19.

80) Član 12 i 16, Porodični zakon.

81) Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, Sl. list Crne Gore, br. 54/03, 39/04, 61/04, 79/04, 81/04, 14/07 i 47/07 i Sl. list Crne Gore, br. 79/08, 14/10, 78/10, 34/11 i 66/12.

82) Ibid, član 43.

83) “Tendencionalna neformalnost” – predstavlja oblik funkcionisanja određene zajednice u kojoj postoje određena pravila funkcionisanja, ali koja su usmjerena na način da se svi uključeni osjećaju prijatno, opušteno i prihvaćeno.

međusobnu toleranciju i gdje se uz kafu/čaj mogu dobiti korisne informacije o zdravlju / zdravim stilovima života, razgovarati i razmjenjivati ideje, širiti mrežu socijalne podrške. U LGBT Drop in centru se pružaju određene/definisane usluge bez zakazivanja i uputa, dok je sam dolazak dobrovoljan. Različitim programima LGBT Drop in centar je otvoren za LGBT osobe, njihove porodice i prijatelje.

Misija LGBT Drop in centra je da osigura kvalitetne, odgovorne, kulturno, rodno senzitivne usluge LGBT osobama, kroz kontinuirano praćenje i unaprjeđivanje usluga u skladu sa potrebama same LGBT zajednice. Uz to kontinuirano prati na koji način društveni, politički, ekonomski faktori utiču na kvalitet života LGBT zajednice i u skladu sa tim razvija programe, zagovara različite politike, institucionalne okvire kako bi se ostvarila njihova prava.

Programi rada LGBT Drop in centra podrazumijevaju širi spektar usluga i aktivnosti, a odnose se na unaprjeđenje kvaliteta života i dostupnosti usluga kada su u pitanju LGBT osobe, njihove porodice i prijatelji.

Programi koji se odvijaju u LGBT Drop in centru su:

1. Promovisanje zdravih stilova života, sa posebnim naglaskom na seksualno zdravlje;

2. Širenje socijalne mreže podrške i osnaživanje LGBT zajednice;
3. Psiho-socijalna podrška.

Usluge se odnose na direktan rad sa klijentima/kinjama, a da bi se one efikasno sprovodile potrebno je na adekvatan način osmisliti aktivnosti. Paketi usluga koji se nude klijentima/kinjama u okviru ranije navedenih programa su:

Programi	Usluge
Promovisanje zdravih stilova života, sa posebnim naglaskom na seksualno zdravlje	• Edukativni razgovori/informacije o STI i najboljoj zaštiti i podjela lubrikanata i kondoma u centru • IEC materijali / štampani, web • Usluge na terenu - „outreach“ rad • Savjetodavne, konsultativne i edukativne usluge ljekara
Širenje socijalne mreže podrške i osnaživanje LGBT zajednice	• Strukturirane i nestrukturirane aktivnosti u LGBT drop-inu • Web-site; forum; grupe na društvenim mrežama • Korišćenje kompjutera/uputstva, informacije o korišćenju • Informativna on line i telefonska linija
Psiho-socijalna podrška	• Savjetodavne, konsultativne i edukativne usluge psihologa • „Vršnjačke“ savjetodavne usluge

Terenski rad – “Juventas”

NVO „Juventas” od 2006. godine kontinuirano sprovodi terenski rad u okviru projekta „Zdravlje i prava”. Cilj terenskog rada je promocija i pružanje osnovnih zdravstvenih usluga muškarcima koji imaju seksualne odnose sa muškarcima, a odnosi se na prevenciju HIV/AIDS-a i drugih seksualno prenosivih infekcija.

USLUGE/ **SOCIJALNI SERVISI**

Nastavak...

Neke od usluga koje terenski radnici/e pružaju su: dijeljenje kondoma, lubrikanata, edukativnog materijala; pružanje informacija o različitim znanjima i vještinama za zaštitu zdravlja i zdravlja svojih klijenata; razgovor o polno prenosivim infekcijama (PPI); razgovor i savjetovanje o adekvatnoj i najboljoj zaštiti od PPI; pružanje neophodnih informacija o zdravstvenoj, socijalnoj i pravnoj zaštiti, ljudskim pravima; pružanje psihosocijalne podrške; informisanje i upućivanje u institucije sistema (zdravstvene institucije, institucije socijalne zaštite); upućivanje na dobrovoljno, povjerljivo savjetovanje i testiranje na HIV, hepatitis B i hepatitis C; upućivanje u LGBT drop in centar "Juventas".

Prijavi nasilje – da se ne ponovi

U okviru kampanje „Prijavi nasilje - da se ne ponovi“ na Montenegro gay portalu otvoren je servis za **online prijavu homofobičnog i transfobičnog nasilja u Crnoj Gori**.

Ispunjavanjem online formulara moguće je prijaviti diskriminaciju, odnosno uznemiravanje ili nasilje nad LGBT osobama, bilo da osoba želi prijaviti situaciju koja ju je lično pogodila ili je bila svjedok ovakvog ponašanja nad drugom osobom.

Ovim putem mogu se prijaviti slučajevi diskriminacije u školi, na fakultetu, na radnom mjestu ili u širem društvenom okruženju. Prijavljivanje ovim putem moguće je učiniti anonimno, osim u slučajevima kada je u pitanju prijava slučajeva koji su i zvanično prijavljeni policiji, tužilaštvu ili je u toku proces pred sudom kada je dostavljanje ličnih podataka obavezno. Po prijemu prijave "Juventasov" tim kontaktira žrtvu homofobičnog nasilja i pruža dalju pomoć i podršku. Cilj ovog servisa jeste da se dokumentuju slučajevi kršenja ljudskih prava LGBT osoba i time podigne vidljivost problema sa

kojima se LGBT osobe svakodnevno susrijeću, a u cilju stvaranja osnove za poboljšanje kvaliteta života pripadnika ove populacije u Crnoj Gori.

Trans* grupa samopodrške LGBTIQ Asocijacije Kvir Montenegro

LGBTIQ Asocijacija Kvir Montenegro je u okviru programa ljudskih prava trans*osoba 2013. godine formirala grupe samopodrške. Glavni motiv za formiranje grupe bila je potreba za međusobnim ohrabivanjem i podrškom trans* osoba, osoba koje su u procesu tranzicije, ali i razmjena iskustava i pružanje podrške onima koje tek treba da uđu u taj proces.

Pored toga što predstavlja podršku svim trans* osobama, grupa promoviše bolje razumijevanje uslova u kojima trans* osobe žive, čime doprinosi stvaranju tolerantnijeg društva. Kako trans*osobe trpe najveći stepen nasilja, uznemiravanja i diskriminacije i istima su konstantno izložene/i, snažna podrška onih koji su uspjeli da savladaju sve probleme sa kojima su bili/e suočeni/e je od velike važnosti za psihičko i fizičko zdravlje onih koji su tek na početku procesa prihvatanja i tranzicije. S obzirom na mali broj trans* osoba u Crnoj Gori, sastanci grupe samopodrške trenutno se održavaju po potrebi, a u odnosu na konkretne potrebe za podrškom njenih članova/ica.

Socijalni centar za LGBT osobe

U Podgorici od januara 2014. godine postoji Socijalni centar za LGBT osobe čiji je prostor predviđen za okupljanje i druženje LGBT osoba, pa su svi kulturni, umjetnički, naučni i obrazovni sadržaji i servisi koji funkcionišu u okviru centra besplatni i nekomercijalni. Takođe, pored navedenih sadržaja za LGBT zajednicu, centar ima i humanitarni karakter

izražen kroz obrazovne sadržaje namijenjene građanima lošijeg materijalnog stanja.

U centru se dva puta mjesečno organizuju kursevi engleskog jezika za LGBT osobe, dok se jednom sedmično organizuju i filmske večeri. Takođe, organizuju se i predavanja o strategijama vidljivosti LGBT zajednice

u Crnoj Gori. Posjetioci mogu besplatno da pristupe Internetu, kablovskoj televiziji, biblioteci, te da konzumiraju kafu ili čaj.

Posjetioci se mogu koristiti i bibliotekom koja je opremljena literaturom vezanom za LGBT tematiku, uključujući i publikacije LGBT Forum Progres.

VAŽNI KONTAKTI

U slučaju potrebe, ovdje možete pronaći kontakt informacije koje vam mogu biti od koristi u radu sa LGBT osobama.

Juventas

Adresa: Omladinskih brigada 6,
81000 Podgorica, Crna Gora
Telefon/Faks: 020/ 657 098
E-mail: juventas@t-com.me
Web: www.juventas.co.me/www.montenegro-gay.me

LGBT Drop-in Centar Juventas

Tel: 067 867 007
E-mail: jelena.colakovic@gmail.com
Web: www.montenegro-gay.me

LGBTIQ Asocijacija Kvir Montenegro

Tel: 067 650 331
E-mail: danijel@queermontenegro.org/
contact@queermontenegro.org
Web: www.queermontenegro.org

LGBT Forum Progres

E-mail: info@lgbtprogres.me
Web: www.lgbtprogres.me

Kontakt osobe za saradnju sa LGBT populacijom u centrima bezbjednosti:

IME I PREZIME	USTANOVA	TELEFON
Srđa Korać	CB Podgorica	067 185 437; 020 224 804
Luka Karović	CB Nikšić	040 213 069
Đerko Prebiračević	CB Herceg Novi	031 322 715
Rade Krunic	CB Budva	033 451 238
Savo Čavić	CB Bar	030 312 126
Sonja Raičević	CB Berane	051 231 285
Obrad Balazo	CB Bijelo Polje	050 432 760
Miljan Cvijović	CB Pljevlja	052 321 116

Kontakt osobe za saradnju sa LGBT populacijom u javnim zdravstvenim ustanovama:

IME I PREZIME	USTANOVA	TELEFON	E-MAIL
Senka Klikovac	Ministarstvo zdravlja	078/113-129	senka.klikovac@mzd.gov.me
Fatić Gorica	Klinički centar Crne Gore	069/616-398	gorica.fatic@kccg.me
Tamara Radunović	Zavod za hitnu medicinsku pomoć	020/602-640	kontakt@zhmp.org
Mirjana Đukić	Zavod za transfuziju krvi	067/173-501	mirjana.djukic@ztkcg.me
Vera Dabanović	JAU „Montefarm“	067 646-928	l.sneza@t-com.me
Dr Aleksandra Marjanović	Institut za javno zdravlje	020/412-888; 020/243-728	ijzcg@ijzcg.me ; boban.mugosa@ijzcg.me

IME I PREZIME	USTANOVA	TELEFON	E-MAIL
Dr Ivan dr Gazivoda	Opšta bolnica Cetinje	067 282 882; 041/231-336	bolnicact@t-com.me
Milović Branka, dipl. pravnik	Opšta bolnica Bar	030/342-210; 030/342-213	jzu-ob-bar@t-com.me
Prim. dr Milovan Radosavljević	Opšta bolnica Kotor	032/325-602; 069/398-339	raki4hn@gmail.com
Kovačević Bulatović Ivana, dipl. pravnik	Opšta bolnica Nikšić	040/231-111; 040/231-215	bolnica-nk@t-com.me
Krsto Arsović, pomoćnik direktora	Opšta bolnica Berane	051 231 873; 051/231-873	bolnicaberane@t-com.me
Aranitović Milorad	Opšta bolnica Pljevlja	068/403-959	batoaranitovic@yahoo.com
Suljević Mensura, dipl. pravnik	Opšta bolnica Bijelo Polje	050/486-286	opsbpr@t-com.me
Dr Roganović Marina	Specijalna bolnica za psihijatriju Dobrota, Kotor	069/049-542; 032/330-923	kiki@t-com.me
Talović Danica, glavna sestra	Specijalna bolnica za plućne bolesti Brezovik	069/522-721; 040/217-312	brezovik@t-com.me
Ždratjević Aleksandar, sekretar bolnice	Specijalna bolnica za ortopediju, neurohirurgiju i neurologiju Risan	069/546-100; 032/371-748	sbrisan@t-com.me
Dr Halil Duković	Dom zdravlja Podgorica	067/876-303; 020/481-900	domzdravljadpg@t-com.me
Klisura Zorica, glavna sestra	Dom zdravlja Herceg Novi	069/374-603	glavnasestra@yahoo.com
Dr Aleksandar Stjepčević; Tatjana Kondanari	Dom zdravlja Kotor	032/334-540	domzdrpravna@t-com.me
Dr Jelena Zindović	Dom zdravlja Kolašin	068/566-225	jelena.rm@gmail.com
Dr Bogavac Milovan	Dom zdravlja Mojkovac	050/472-246	jzudzmojkovac@t-com.me
Dešević Ljiljana, dipl. psiholog	Dom zdravlja Pljevlja	068/853-196; 052/311-026	desevic@t-com.me; domzdravljavp@t-com.me
Bašić Amel	Dom zdravlja Plav	067/511-036	amelb@t-com.me
Jasminko Nokić	Dom zdravlja Rožaje	067 501-347; 051/271-347	jnokic@t-com.me
Dr Murtezić Husnija	Dom zdravlja Ulcinj	069/ 248-040; 030/401-167	policlinicul@t-com.me
Dr Danijela Đekić	Dom zdravlja Andrijevića	063/200-362	jzudza@t-com.me
Vujović Branislavka, dipl. psiholog	Dom zdravlja Cetinje	069/094-854; 067/462-425	branislavkavujovic@gmail.com
Dr Biljana Ralević	Dom zdravlja Berane	068/633-978	biljanar87@gmail.com
Jelena Peković, visoka med. sestra	Dom zdravlja Bijelo Polje	069/090-056	jelena956@gmail.com
Lela Vuković	Dom zdravlja Danilovgrad	020/811-575	domzdravljadg@t-com.me
Vujović Lidija, glavna medicinska sestra	Dom zdravlja Tivat	069/383-445; 032/671-981	lidijavujovic@yahoo.com
Marija Milović	Dom zdravlja Nikšić	040/231-209	dzniskic@t-com.me
Borislav Boro Lalević	Dom zdravlja Bar	069/861-811; 030/311-001	domzdravljabar@t-com.me
Dr Vasko Roganović	Dom zdravlja Budva	069/282-389	vaskorog@gmail.com

RJEČNIK POJMOVA

Ovdje možete, na jednom mjestu, pogledati objašnjenja pojmova vezanih za LGBT osobe.

- **Aut (eng. out):** termin koji opisuje osobu koja se seksualno/rodno/polno identifikuje u javnom i/ili u profesionalnom životu.
- **Autovanje (eng. outing):** Čin javnog objavljivanja da je neka osoba gej, lezbejka, biseksualna ili transrodna. Osnovno je ljudsko pravo svake osobe da odlučuje da li će, kada i kome pričati o svojoj seksualnoj orijentaciji/rodnom identitetu. Autovanje LGBT osoba bez njihovog znanja i odobrenja za najstrožu je osudu.
- **Aseksualnost:** odsustvo seksualne orijentacije ili nedostatak interesovanja i želje za seksom. Aseksualne osobe imaju emotivne potrebe kao i svi drugi ljudi i jednako su sposobne da stupaju u intimne veze. Aseksualnost ne treba pomiješati sa celibatom, koji je izbor ili je određen situacijom u kojoj se osoba nalazi.
- **Biološki (hromozomski) pol:** Određenje determinisano hromozomima (XX, XY), a koje podrazumijeva i jasno definisane spoljašnje i unutrašnje genitalije, i određeni hormonski status za muški/ženski pol.
- **Biseksualna osoba:** Osoba koju emotivno i seksualno privlače osobe koje pripadaju više nego jednom polu.
- **Kros dressing (eng. cross-dressing):** nošenje odjeće koja tradicionalno ili stereotipno pripada drugom polu u određenoj kulturi.
- **Diskriminacija:** Svako neopravdano, pravno ili faktičko, neposredno ili posredno pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje postupanja prema jednom licu, odnosno grupi lica u odnosu na druga lica, kao i isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva nekom licu u odnosu na druga lica, koje se zasniva na rasi, boji kože, nacionalnoj pripadnosti, društvenom ili etničkom porijeklu, vezi sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom, jeziku, vjeri ili uvjerenju, političkom ili drugom mišljenju, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, zdravstvenom stanju, invaliditetu, starosnoj dobi, imovnom stanju, bračnom ili porodičnom stanju, pripadnosti grupi ili pretpostavci o pripadnosti grupi, političkoj partiji ili drugoj organizaciji, kao i drugim ličnim svojstvima⁸⁴. Forme diskriminacije su:
  - » **Indirektna diskriminacija:** situacija u kojoj naizgled neutralne procedure ili prakse stavljaju osobu koja je određene

⁸⁴) Član 2 Zakona o zabrani diskriminacije.

seksualne orijentacije ili rodnog identiteta u nepovoljniji položaj u odnosu na druge.

- **Višestruka diskriminacija:** svako neopravdano, pravno ili faktičko, neposredno ili posredno pravljenje razlike ili nejednako postupanje bazirano na više od jednog osnova za diskriminaciju pobrojanim u prethodno datoj definiciji diskriminacije.
- **Institucionalizovana diskriminacija:** Društveni sklop koji se ogleda u institucijama moći (jezik, mediji, obrazovanje, ekonomija, religija i dr) koje favorizuju jednu grupu (ili jedan sistem odlika) naspram drugih.
- **Doživljena diskriminacija:** subjektivna diskriminacija, tj. iskustvo diskriminisanje osobe. Doživljena diskriminacija se ne mora podudarati sa zakonskom definicijom diskriminacije.
- **Viktimizacija:** specifičan termin koji označava diskriminaciju osobe zbog podnošenja tužbe ili učešća u procesu koji je pokrenula druga osoba u svojstvu svjedoka.
- **Uznemiravanje:** svaki čin ili ponašanje koji žrtva doživljava nepoželjnim, koji može biti povezan sa žrtvinom seksualnom orijentacijom, rodnim identitetom/ izražavanjem i/ili kao uvrjedljiv, ponižavajući, odnosno kao čin zastrašivanja. Može uključiti

izgovorene riječi, gestove ili produkciju, objavljivanje ili puštanje u promet pisanih riječi, slika ili drugih materijala.

- **Gej:** muškarac koga fizički i/ili emotivno privlače isključivo osobe istog pola.
- **Heteroseksizam:** pristup koji zagovara da je heteroseksualnost jedini legitimni oblik ljudske seksualnosti te ignoriše i osporava postojanje drugih seksualnih orijentacija. U pozadini ovog uvjerenja jeste činjenica da većina određuje i propisuje norme, pa se ponašanja LGBT populacije smatraju devijantnim samim tim što odstupaju od ponašanja većine.
- **Homoseksualna osoba:** Osoba koju emotivno i seksualno privlače isključivo osobe istog pola.
- **Homo-/bi-/transfobija:** oblik kulturnih i socijalnih predrasuda koje se, na individualnoj osnovi internalizovane, manifestuju kao strah, averzija, diskriminišuće ponašanje i nasilje prema osobama koje su homoseksualne ili biseksualne orijentacije te različitog rodnog identiteta, odnosno izražavanja. Kao i sve fobije, predstavlja iracionalan strah. Institucionalna homo-/bi-/transfobija se manifestuje kroz zakonske sankcije, patologizaciju i nepostojanje (ili postojanje neodgovarajućih) mehanizama za suzbijanje nasilja i diskriminacije. Društvena homo-/bi-/transfobija se manifestuje u formi fizičkog

RJEČNIK POJMOVA

Nastavak...

i drugih oblika nasilja, govora mržnje, diskriminacije, prijetnji, marginalizacije, društvene isključenosti, ismijavanja i uvreda.

- **Interseksualna osoba:** Osoba koja se ne rađa sa izrazito ženskim ili muškim, već nedefinisanim/ambiguoznim polnim organima.
- **Izlazak iz ormara/sjenke/tišine** (eng. coming out of the closet): predstavlja proces prepoznavanja, prihvatanja, otkrivanja svoje seksualne orijentacije i/ili rodno identiteta drugim osobama i identifikacija sa homoseksualnom/biseksualnom/trans* zajednicom.
- **Lezbejka:** Žena koju fizički i/ili emotivno privlače isključivo osobe istog pola.
- **LGBTTIQ:** Skraćenica za lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transseksualne, interseksualne i kvir osobe.
- **Muškarci koji imaju seks sa muškarcima (MSM):** odrednica za biološke muškarce koji imaju seksualne odnose sa drugim muškarcima bilo da se deklariraju kao homo-/bi-/ ili hetero-seksualni. Homo-/bi-seksualna orijentacija odnosi se na seksualnu/emocionalnu privlačnost između muškaraca i nužno ne podrazumijeva bilo kakvu seksualnu istoriju, dok se MSM odnosi na ponašanje, a ne na seksualnu orijentaciju.
- **Povorka ponosa** (eng. pride): predstavlja manifestaciju koja upozorava na predrasude, diskriminaciju i nasilje koje doživljavaju osobe neheteroseksualne orijentacije i ukazuje na neravnotežan tretman u društvu. Povorke ponosa i marševi datiraju od juna 1969, kad je organizovan Stonvol (Stonewall) protest, gdje su LGBTI osobe iz Njujorka protestovale

na ulicama nekoliko dana protiv upornog policijskog uznemiravanja. Sljedeće godine pobuna je obilježena demonstracijama u nekoliko američkih gradova, i od tada su se godišnje demonstracije protiv homofobije proširile po svijetu.

- **Kvir** (eng. **Queer**): Pojam koji označava svaki oblik odstupanja od uobičajnih društvenih konstrukata i normi ponašanja. Postoji poseban teorijski okvir nazvan kvir teorija čija je suština dekonstrukcija i odbijanje nametnutih normi, bilo da se radi o seksualnosti, rodu, polu ili drugim entitetima. Ona se bazira na činjenici da identitet nije fiksiran već promjenljiv, odnosno fluidan. Kvir se ne odnosi se isključivo na LGBT osobe.
- **Rod:** Pojam koji se odnosi na društveno konstruisane uloge, ponašanja, aktivnosti i attribute koje dato društvo smatra prigradnim za muškarce i žene. Takođe, ovaj pojam podrazumijeva individualni konstrukt sopstvenog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili prevazilazi društveno zadate i formirane polne i rodne uloge muškaraca i žena, kao i cijelu binarnu osnovu "muškog" i "ženskog".
- **Rodni identitet:** Sopstveni rodni doživljaj, koji ne mora zavisiti od biološkog pola koji je pripisan rođenjem. Rodni identitet tiče se svake osobe i ne podrazumijeva samo binarni koncept muškog ili ženskog.
- **Rodno izražavanje:** Vizuelna i spoljna prezentacija svake osobe koja se ogleda kroz odijevanje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje i govor tijela.
- **Seksualna orijentacija:** Emocionalna i/ili fizička privlačnost ili naklonost koja može

biti prema osobama istog i/ili različitog pola. Obuhvata heteroseksualnost, homoseksualnost i biseksualnost. Treba imati na umu da se seksualna orijentacija razlikuje od *seksualnog ponašanja*, jer osobe **ne mogu odabrati seksualnu orijentaciju, dok ponašanje mogu**, a ono može i ne mora biti u skladu sa našom seksualnom orijentacijom. Tako, osobe se mogu u određenom trenutku odlučiti na biseksualno, homoseksualno ili heteroseksualno ponašanje bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju. S druge strane, moguće je da osoba osjeća privlačnost prema istom polu, a da nikada ne preduzme nešto u tom smjeru.

- **Seksizam:** Diskriminacija i/ili stavovi, uslovi i ponašanje kroz koje se vrši promocija stereotipa i represivnih društvenih uloga i normi na bazi pola i roda.
- **Strejt:** Žargonski termin koji označava heteroseksualnost/heteroseksualnu osobu. Označava, prije svega, nešto pravo, bez skretanja, ali i nešto konvencionalno, što ne odstupa od normi koje su prihvaćene kao uobičajene.
- **Transrodno (trans*):** Sveobuhvatni termin koji se koristi kako bi se opisale različite osobe, ponašanja i grupacije koje imaju zajedničko djelimično ili potpuno suprotstavljanje nametnutim rodnim i polnim ulogama. Transrodnost se ne odnosi na seksualnu orijentaciju osobe.
- **Transeksualna osoba:** Osoba koja ima jasnu želju i namjeru da promijeni svoj pol, kao i osoba koja je djelimično ili potpuno modifikovala (uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije) svoje tijelo.
- **Transrodna osoba:** Osoba čiji rodni identitet i/ili rodno izražavanje nije u skladu sa uvriježenim (nametnutim) tradicionalnim rodnim ulogama i normama.
- **Trougao / crni trougao/ roze trougao:** Tokom Drugog svjetskog rata nacisti su u svojim konc-logorima ružičastim trouglom obilježavali gejeve, a crnim trouglom lezbejke, Romkinje i seksualne radnice.
- **Zastava duginih boja:** Najrasprostranjeniji simbol LGBT zajednice. Verzija koju danas LGBT zajednica koristi sastoji se od 6 boja sunčevog spektra, koje simbolizuju različitost u zajednici. Zastavu je kreirao Gilbert Baker (70-ih godina u San Francisku), originalna verzija je imala 8 boja, kojima je on pripisao i određena značenja. Šest boja koje se danas koriste po Bakeru imaju značenja:
  - » Crvena – život
  - » Narandžasta – zdravlje
  - » Žuta – sunčevi zraci
  - » Zelena – priroda
  - » Plava- harmonija
  - » Ljubičasta – duh
- **ŽŠŽ ili žene koje imaju seks sa ženama:** odrednica za biološke žene koje imaju seksualne odnose sa drugim ženama bilo da se deklarišu kao lezbejke ili bi-/hetero-seksualne. Homo-/bi-seksualna orijentacija odnosi se na seksualnu/ emocionalnu privlačnost između žena i nužno ne podrazumijeva bilo kakvu seksualnu istoriju, dok je ŽŠŽ kategorija vezana za ponašanje, a ne seksualna orijentacija.

LITERATURA

- American Psychological Society (2006) About transgender people, gender identity, and gender expression. Dostupno na: <http://www.apa.org/topics/lgbt/transgender.pdf> [online].
- American Psychological Society (2007) Answers to your questions for a better understanding of sexual orientation and homosexuality, Dostupno na: <https://www.apa.org/topics/sexuality/orientation.pdf> [online].
- Australian Psychological Society (2007) Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender (LGBT) Parented Families, Dostupno na: <https://www.psychology.org.au/Assets/Files/LGBT-Families-Lit-Review.pdf> [online].
- Bagemihl, B. (1999) *Biological Exuberance: Animal Homosexuality and Natural Diversity*. St. Martin's Press.
- Brooks, D. i Goldberg, S. (2001) Gej i lezbejske usvojiteljske ili hraniteljske porodice: Da li mogu ispuniti potrebe djece koja čekaju? *Social Work*, 46(2).
- Carr A. (1988), „Family Therapy – Concepts, Process and Practice“, Wiley Series in Clinical Psychology, USA
- Clarke V., Ellis J.S., Peel E., Riggs W.D. (2010), „Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Queer Psychology – An Introduction“, Camgride University Press
- Djeca sa LGBT roditeljima (2006) Američka akademija za dječiju i adolescentsku psihijatriju. Dostupno na: <http://www.f2f.ca.gov/res/pdf/ChildrenWithLesbianGay.pdf> [online].
- Evropska komisija (2007) Mjerenje beskućništva na nivou EU, Generalni direktorat za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti inkluzije, socijalne politike za aspekte migracije, racionalizaciju socijalne politike.
- Farr, R, Forsell, S. i Patterson, C. (2010) Roditeljstvo i razvoj djeteta u usvojiteljskoj porodici: Da li je seksualna orijentacija roditelja bitna? *Applied Developmental Science*, 14(3).
- Istraživanje Fredriksen-Goldsen, K. i saradnici (2011) *The Aging and Health Report: Disparities and Resilience among Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Older Adults*. Seattle: Institute for Multigenerational Health. Dostupno na: <http://depts.washington.edu/agepride/wordpress/wp-content/uploads/2012/10/Full-report10-25-12.pdf> [online].
- Goldberg, A. E. (2009) Lezbejke i gej roditelji i njihova djeca: Istraživanje porodičnog životnog ciklusa. Američka psihološka asocijacija.
- Kalezić, D, Dakić, T, i Savić, M. (2011) Izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Crnoj Gori“, „Juventas“, Podgorica.
- Kovačević, A. i Drašković, M. (2012) Rad sa LGBT populacijom – priručnik za psihologe, „Juventas“, Podgorica.
- Laković, M. (2012) Rodni identitet i seksualna orijentacija u teoriji i praksi – priručnik za praktičare, „Juventas“, Podgorica.
- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava (2013) Strategija unapređenja kvaliteta života LGBT osoba za period 2013-2018. godine. Vlada Crne Gore, Podgorica.
- Nacionalna alijansa za okončanje beskućništva (2008) Učestalost i ranjivost LGBTQ beskućne omladine. Vašington, Nacionalna alijansa za okončanje beskućništva. Dostupno na: http://b.3cdn.net/naeh/1f4df9fc5fcad14d92_vim6ivd15.pdf [online].
- Paige, R. U. (2005) Zapisnik sa sastanka Savjeta predstavnika od 28. i 30. jula, 2004. Dostupno na: <http://www.apa.org/about/policy/parenting.aspx> [online].
- Popović, M, Dakić, T. i Čolaković, J. (2012) Vodič dobre prakse za medicinske radnike/ce u radu sa LGBT osobama, „Juventas“, Podgorica.

- Robert, P. C, Stein, T. S. (1996) Textbook of Homosexualitz and Mental Health. American Psychiatric Press, Washington D. C.
- Sarajevski otvoreni centar: Fondacija Heinrich Boell (2011) Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava, Sarajevo.
- Stacey, J. i Biblarz, T. (2001) Da li je seksualna orijentacija roditelja bitna? American Sociological Review, 66(2).
- Štulhofer A. (2004.), „Uvod u razumjevanje seksualne orijentacije“, zbornik radova „Kako se orijentišemo?“, Deve, Beograd (7-33str)
- Uljarević, D, Gorjanc-Prelević, T, Stojiljković, Z, Kojičić, J, Vujović, I, Jurčić, M, i Savić, M. (2011) Ni manje, ni više. Ista prava za sve - Analiza položaja LGBT osoba u crnogorskom društvu, "Juventas" i Centar za monitoring (CEMI) Podgorica.
- Žeković, A. S. i saradnici (2013) Policija, tolerancija i prihvatanje identiteta. LGBT Forum Progres, Podgorica.

O NVO JUVENTAS

Vizija Juventasa jeste Crna Gora kao demokratsko društvo sa stabilnim uslovima, u kojem mladi mogu nesmetano da iskažu svoje potencijale.

“Juventas” je registrovan januara 1996. u Podgorici. Sjedište “Juventasa” nalazi se u Podgorici, dok se projekti realizuju na cijeloj teritoriji Crne Gore. Vizija “Juventasa” jeste Crna Gora kao demokratsko društvo sa stabilnim uslovima, u kojem mladi mogu nesmetano da iskažu potencijale, uoče interese i kreiraju budućnost u skladu sa njima. “Juventas” je posvećen misiji koja ima za cilj zastupanje vrijednosti otvorenog i demokratskog društva jednakih mogućnosti i promovisanje većeg stepena učešća mladih u procesu donošenja odluka vezanih za kreiranje i ostvarivanje njihove budućnosti.

Ciljevi i djelatnosti “Juventasa” jesu:

- promovisanje i zaštita prava mladih
- poboljšanje zdravstvenih usluga i zdravlja mladih, žena i osjetljivih grupa
- promovisanje i zaštita prava i sloboda pripadnika LGBT populacije
- promovisanje kulturnih vrijednosti i principa održivog razvoja
- pružanje podrške miru i mirnom rješavanju konflikata
- olakšavanje pristupa informacijama
- podizanje kvaliteta edukativnih programa za mlade
- razvijanje kritičkog mišljenja i kulture dijaloga.

Programske ciljeve “Juventas” ostvaruje svojim ukupnim djelovanjem u javnom životu. “Juventas”

sprovodi aktivnosti pod okriljem 3 programa: omladinski program, program socijalne zaštite i smanjenja štete među osjetljivim grupama te program posvećen ljudskim pravima.

Program promocije i zaštite ljudskih prava uspostavljen je sa ciljem zaštite prava grupa koje su nedovoljno politički ili društveno reprezentovane, a čija se prava u Crnoj Gori krše. Aktivnosti koje se realizuju u okviru ovog programa jesu monitoring i dokumentovanje kršenja ljudskih prava, izgradnja kapaciteta pripadnika grupa čija se prava krše, zagovaranje i lobiranje za izmjene i poboljšanje zakonodavnih regulativa, kao i zagovaranje efikasnije primjene postojeće regulative. Na taj način obezbjeđuje se ostvarivanje korišćenja osnovnih ljudskih prava, kreiranje proaktivne sredine u kojoj će se pripadnici grupa izloženih nasilju i diskriminaciji aktivno boriti za svoja prava i samostalno djelovati.

“Juventasov” rad na zaštiti ljudskih prava podrazumijeva i aktivno uključivanje pripadnika društvenih grupa čija su prava ugrožena u sve aktivnosti koje se realizuju i uključivanje šire društvene zajednice i saradnju sa državnim institucijama u cilju postizanja što kvalitetnijih rješenja.

Do sada realizovani projekti u okviru ovog programa odnose se na poboljšanje položaja mladih uopšte, izgradnju kapaciteta mladih da

prepoznaju kršenja prava i efikasnije se bore za svoja prava, prava žena u crnogorskom društvu, borbu protiv svih oblika diskriminacije, prava pacijenata, prava koja se odnose na jednak pristup zdravstvenim, socijalnim i obrazovnim uslugama, s posebnim akcentom na prava seksualnih i rodni manjina, Roma, izbjeglica, osoba iz ruralnih djelova Crne Gore, djecu u institucijama, osoba koje žive s HIV-om, osoba koje žive sa HCV-om, pritvorenih i zatvorenih lica, seksualnih radnica, korisnika droga.

Od 2006. godine "Juventas" prikuplja činjenice na kojima se zasniva stav da su LGBT osobe diskriminisane u crnogorskom društvu i od 2010. godine intenzivno s partnerima radi na nalaženju strateških i ka dugoročnim ciljevima orijentisanih rješenja kojima se smanjuje nejednakost u tretmanu osoba u odnosu na stvarnu ili pretpostavljenu seksualnu orijentaciju i rodni identitet.

Autorke

Jelena Dacić

Dr Tea Dakić

Jelena Kaluđerović

Itana Kovačević

Izdavač

Juventas

Omladinskih brigada br. 6

81000 Podgorica

Tel/Fax: +382 20 657 098

E-mail: juventas@t-com.me

www.juventas.co.me

Za izdavača

Ivana Vujović

Donator

Projekat je finansijski podržala Komisija
za raspodjelu dijela prihoda od igara na
sreću, Ministarstvo finansija Crne Gore.

Autorke

Jelena Dacić
Dr Tea Dakić
Jelena Kaluđerović
Itana Kovačević

Izdavač

Juventas
Omladinskih brigada br. 6
81000 Podgorica
Tel/Fax: +382 20 657 098
E-mail: juventas@t-com.me
www.juventas.co.me

Za izdavača

Ivana Vujović

Donator

Projekat je finansijski podržala Komisija
za raspodjelu dijela prihoda od igara na
sreću, Ministarstvo finansija Crne Gore.